

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses (3. Uparipaṇṇāsa-
tīkā)

2. The Chapter on One by One (2. Anupadavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. Iddhimāti guṇo pākaṭo paratoghosa vinā pāsādakampanadevacārikādīhi sayameva pakāsabhāvato; dhutavādādiguṇānampi tathābhāve eteneva nayena tesam guṇānam pākaṭayogato ca paresam nicchitabhāvato ca. Paññavato guṇāti paññāpabhedapabhāvite guṇavisesa sandhāya vadati. Te hi yebhuyyena paresam avisayā. Tenāha - “na sakkā akathitā jānitu”nti. Visabhāgā sabhāgā nāma ayonisomanasikārabahulesu puthujjanesu, te pana appahīnarāgadosatāya parassa vijjamānampi guṇam makkhetvā avijjamānam avaṇṇameva ghosentīti āha - “visabhāga...pe... kathentī”ti.

Yā aṭṭhārasaṇṇam dhātūnam samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato yathābhūtam pajānanā, ayaṃ dhātukusalatā. Āyatanakusalatāyapi eseṇa nayo. Avijjādīsu dvādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu kosallaṃ paṭiccasamuppādakusalatā. Idaṃ imassa phalassa ṭhānam kāraṇam, idaṃ aṭṭhānam akāraṇanti evaṃ ṭhānaṅca ṭhānato, aṭṭhānaṅca aṭṭhānato yathābhūtam pajānanā, ayaṃ ṭhānāṭṭhānakusalatā. Yo pana imesu dhātuādīsu pariññābhisaṃmayādivasena nissāṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ paṇḍito nāmāti āha - “imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito”ti. Mahantānam atthānam pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti mahāpañño. Sesapadesupi eseṇa nayoti āha - “mahāpaññādīhi samannāgatoti attho”ti.

Nānattanti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero “mahāpañño”tiādīnā kittiyati, tāsam mahāpaññādīnam idaṃ nānattam ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattam nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento, “mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā”tiādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha hetū alobhādayo, paccayā hirottappasaddhāsativīriyādayo. Nissayā sāvaka bodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. Pabhedo cāritṭādivibhāgo. Kiccaṃ tadaṅgādivasena paṭipakkhassa vidhamanam. Phalaṃ saggasampadā nibbānasampadā ca. Ānisaṃso piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge ākaṅkheyyasuttādīsu ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena samādhikkhandhādīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā veditabbā, ṭhānāṭṭhānādīnam pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānam mahāvisayatā bahudhātukasutte sayameva āgamissati. Vihārasamāpattīnam samādhikkhandhe niddhāritanayena veditabbā, ariyasaccānam sakalasāsanasaṅgahaṇato saccavibhaṅge taṃsamvaṇṇanāsu

āgatanayena. Satipaṭṭhānādīnaṃ vibhaṅgādīsu taṃsaṃvaṇṇanādīsu ca āgatanayena.
Sāmaññaphalānaṃ mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato
yogakkhemassa nipphattibhāvato
santapaṇītanipuṇaatakāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca. Abhiññānaṃ
mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca.
Nibbānassa madanimmadanādīmahatthasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viśeso -
nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti, “ayaṃ rūpakkhandho nāma...pe... ayaṃ
viññāṇakkhandho nāmā”ti, evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca
ñāṇaṃ pavattati. Tesupi “ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho,
ekavidhena vedanākkhandho, bahuvīdhena vedanākkhandho, ekavidhena
saññākkhandho...pe... ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvīdhena
viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena
atītādibhedavasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā “idaṃ
cakkhāyatanaṃ nāma...pe... idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatana
kāmaṃvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ āyatananānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānādhātūsūti “ayaṃ cakkhudhātu nāma...pe... ayaṃ manoviññādhātu nāma.
Tattha soḷasa dhātuyo kāmaṃvacarā, dve catubhūmakā”ti evaṃ nānādhātūsu paṭicca
ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādiṇṇakadhātuvaseṇa vuttanti veditabbaṃ.
Paccekaḥbuddhānañhi dvinnāñca aggasāvakānaṃ upādiṇṇakadhātūsuyeva
nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tañca kho ekadesatova, no nippadesato,
anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānantiyeva.
Sabbāññubuddhānaṃyeva pana, “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa
khandho seto hoti, imassa kaṇho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa
pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ
odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ
susaṇṭhānaṃ matṭhaṃ pharusāṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ
kasāvaṃ, kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo lohito odāto hotī”ti dhātunānattaṃ
paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. Nānāpaṭiccasamuppādesūti
ajjhatabhiddhābhedato santānābhedato ca nānappabhedesu
paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiṇṇāgānañhi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāti.
Tenāha - saṅkhārapiṭake “dvādasā paccayā dvādasā paṭiccasamuppādā”ti.
Nānāsuññatamanupalabbhesūti nānāsabhāvesu nīccasārādivirahato suññasabhāvesu,
tato eva itthipurisaattaattaniyādivasena anupalabbhesu sabhāvesu. Ma-kāro hettha
padasandhikaro. Nānāatthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu
paccayuppannādinānāatthesu. Dhammesūti dhammapaṭisambhidāvisayesu
paccayādinānādharmesu. Niruttisūti tesāṃyeva atthadhammānaṃ
niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu nānāniruttisu. Paṭibhānesūti ettha
atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu, “imāni idamatthajotakāni”ti tathā tathā
paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. Puthu nānāsīlakkhandhesūtiādīsu
sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva. Itaresaṃ pana vuttanayānusārena
suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha
upacāravaseṇa puthuttaṃ gahetabbanti āha - “puthu nānājanasādhāraṇe dhamme
samattikkammā”ti. Tenassa madanimmadanādīpariyāyena puthuttaṃ paridīpaṃ
hoti.

Evam visayavasena paññāya mahattaṃ puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammasena hāsabhāvaṃ, pavattiākārasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetuṃ, “katamā hāsapaññā”tiādi vuttaṃ. Tattha hāsabahuloti pītibahulo. Sesapadāni tasveva vevacanāni. Sīlaṃ paripūretīti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullā vikasitā viya pavattati; na upekkhāsahagatāti pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyaṃ paraṃ tividhampi sīlaṃ paripūretīti attho. Visuṃ vuttattā puna sīlakkhandhamāha. Samādhikkhandhantiādīsopi ese va nayo.

Rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti rūpakkhandaṃ aniccanti sīghaṃ vegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisaṃyattā indena viṣaṭṭhavaṃjiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhantī adandhāyanti rūpakkhandaṃ aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhanti, tasmā sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesopi ese va nayo. Evam lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññāṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ, “rūpa”ntiādi vuttaṃ. Tattha khayaṭṭhenāti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasaṃbhāvattā. Bhayaṭṭhenāti bhayānakabhāvato. Asāraṇaṭṭhenāti attasāravirahato niccasāradivirahato ca. Tulayitvāti tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletva. Tīrayitvāti tāya eva tīraṇabhūtāya tīretva. Vibhāvayitvāti yāthāvato pakāsetva pañcakkhandhaṃ vibhūtaṃ katva. Rūpanirodheti rūpakkhandaṃ nirodhabhūte nibbāne ninnapaṇapabbhārasena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññāṃ dassetuṃ, puna “rūpa”ntiādi vuttaṃ. Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenāti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchinnaṃ veditaṃ, “khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā”ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento, “uppannaṃ kāmavitakka”ntiādimāha. Tikkhapañño hi khippābhīṇho hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha - “ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā adhigatā hontī”tiādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccasamāpavedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ, “sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī”tiādi vuttaṃ. Tattha ubbegabahuloti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhaṃ pavattasaṃvego. Uttāsabahuloti ñāṇutrāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso uttāramāso. Tena ādīnavānupassanaṃ āha. Ukkaṇṭhanabahuloti pana iminā nibbidānupassanaṃ āha - aratibahulotiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. Bahimukhoti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañānamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhantīti vā nibbedhā, sāva paññā nibbedhikā. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Pajjati etena vipassanādikoti padaṃ, samāpatti, tasmā anupadanti anusamāpattiyoti attho. Padaṃ vā sammasanupagā dhammā vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato. Tenāha “samāpattivasena vā”ti. Jhānaṅgavasena vāti jhānaṅgavasenāti ca attho. Atṭhakathāyaṃ pana kamattho idha padasaddo, tasmā anupadaṃ anukkamenāti ayamettha atthoti āha “anupaṭipāṭiyā”ti. Dhammavipassananti taṃtaṃsamāpatticittuppadapariyāpannānaṃ dhammānaṃ vipassanaṃ. Vipassatīti samāpattiyo jhānamukhena te te dhamme yāthāvato pariggahetvā, “itipi dukkhā”tiādinā sammasati. Addhamāsaṃ arahattaṃ patto ukkaṃsagatassa

sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesena pavattiyamānattā,
sāvakaṇāmaṇṇāssa ca tathā paṭipādetabbattā. Evaṃ santepīti yadipi
mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto; dhammasenāpati pana tato
cirena, evaṃ santepi yasmā moggallānattheropi mahāpaṇṇova, tasmā
sāriputtattherova mahāpaṇṇataroti. Idāni tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ,
“mahāmoggallānatthero hī”tiādi vuttaṃ. Sammasanaṃ carati etthāti
sammasanacāro, vipassanābhūmi, taṃ sammasanacāraṃ. Ekadesamevāti
sakaattabhāve saṅkhāre anavasesato pariggahetuṇca sammasituṇca asakkontaṃ
attano abhinīhārasamudāgataṇṇabalānurūpaṃ ekadesameva pariggahetvā
sammasanto. Nanu ca “sabbaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ
appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā”ti vacanato vaṭṭadukkhato muccitukāmena
sabbaṃ pariññeyaṃ parijānitabbameva? Saccametaṃ, taṇca kho
sammasanupagadhamavasena vuttaṃ. Tasmā sasantānagate sabbadhamme,
parasantānagate ca tesāṃ santānavibhāgaṃ akatvā bahiddhābhāvasāmaññaṃ
sammasanaṃ, ayaṃ sāvakānaṃ sammasanacāro. Thero pana bahiddhādharmepi
santānavibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, taṇca kho ñāṇena phutṭhamattaṃ
katvā. Tena vuttaṃ - “yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasanto”ti.
Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyaṃ pavattitabbaṃ, tathā apavattanato
“yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viyā”tiādi vuttaṃ. Anupadadhammavipassanāya abhāvato
“ekadesameva sammasanto”ti vuttaṃ.

Buddhānaṃ sammasanacāro dasasahassilokadhātuyaṃ sattasantānagatā,
anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti, koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi
addhattayavasena paṭiccasamuppādanayaṃ osaritvā
chattimsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajiraññaṃ pavattaṃ.
Paccekabuddhānaṃ sasantānagatehi saddhiṃ majjhimadesavāsissattasantānagatā
anindriyabaddhā ca sammasanacāroti vadanti, jambudīpavāsissattasantānagatāti keci.
Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṃ vipassanābhūmiyeva sammasanacāro.
Tattha pana thero sātisaṃ niravasesaṃ anupadadhammaṃ vipassi. Tena vuttaṃ -
“sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi”ti.

Tattha “sāvakānaṃ vipassanābhūmī”ti ettha sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā
pakatisāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu
sukkhavipassakānaṃ jhānābhiññāhi anadhigatapaṇṇānepuññattā andhānaṃ viya
icchitapadesokkamaṃ vipassanākāle icchikicchitadhammavipassanā natthi. Te
yathāpariggahitadhammatteyeva ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhenti.
Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṃ ārabhanti; tato
aññaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti vipulaññaṇattā. Mahāsāvakā
abhinīhārasampannattā tato sātisaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti.
Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisaṃ yattā vipassanaṃ
tatopi vitthārikaṃ karoti. Paṭhamo pana tato mahāpaṇṇatāya sāvakehi asādhāraṇaṃ
vitthārikaṃ karoti. Paccekabuddho tehipi mahābhinīhāratāya attano
abhinīhārānurūpaṃ tatopi vitthārikavipassanaṃ karonti. Buddhānaṃ, sammadeva,
paripūritapaṇṇāpāramipabhāva-sabbaññaṇatāññaṇādhigamanassa anurūpāyāti. Yathā
nāma katavāḷavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro
antarā rukhalatādīsū asajjamāno lakkhaṇeyeva patati; na sajjati na virajjhati, evaṃ
antarā asajjamānā avirajjhamānā vipassanā sammasanīyadhammesu yāthāvato
nānāyehi pavattati. Yaṃ mahāññaṇanti vuccati, tassa pavattiākārabhedo gaṇato
vuttoyeva.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotapabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpapabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ okkāpabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candapabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadiso upaṭṭhāsi. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakamaggagamanasadisoti veditabbo.

Arahattañca kira patvāti ettha kira-saddo anussavaladdhoyamatthoti dīpetuṃ vutto. Patvā aññāsi attano vipassanācārassa mahāvisayattā tikkhavisadasūrabhāvassa ca sallakkhaṇena. Kathaṃ panāyaṃ mahāthero dandhaṃ arahattaṃ pāpuṇanto sīghaṃ arahattaṃ pattato paññāya attānaṃ sātisayaṃ katvā aññāsīti āha - “yathā hī”tiādi. Mahājaṭanti mahājālasākhaṃ ativiya sibbitajālaṃ. Yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujum vā na labhati veṇuggaṇe anuccinitvā veṇussa gahitattā. Evaṃsampadanti yathā tesu purisesu eko veḷuggaṇe anuccinitvā veḷuyaṭṭhiṃ gaṇhāti, eko uccinitvā, evaṃ nipphattaṃ. Padhānanti bhāvanānuyuñjanaṃ.

Sattasaṭṭhi ñāṇānīti paṭisambhidāmagge āgatesu tesattatiyā ñāṇesu ṭhapetvā cha asādhāraṇañāṇāni sutamayañāṇādīni paṭibhānapaṭisambhidāñāṇapariyosānāni sattasaṭṭhi ñāṇāni. Tāni hi sāvakehi pavicitabbāni, na itarāni. Soḷasavidhaṃ paññanti mahāpaññādikā, navānupubbavīhārasamāpattipaññāti idaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ.

Tatrāti tassa. Idaṃ hotīti idaṃ dāni vuccamānaṃ anupubbasaṃmasanaṃ hoti. Vipassanākoṭṭhāsanti vitakkādisammasitabbadhammavibhāgena vibhattavipassanābhāgaṃ.

94. Paṭhame jhāneti upasilese bhummaṃ, tasmā ye paṭhame jhāne dhammāti ye paṭhamajjhānasamṣaṭṭhā dhammāti attho. Antosamāpattiyanti ca samāpattisahagate cittuppāde samāpattisamaññaṃ āropetvā vuttaṃ. Vavatthitāti katavavatthanā nicchitā. Paricchināti ñāṇena paricchinā salakkhaṇato paricchijja ñātā. Oloketoti ñāṇacakkhunā paccakkhato passanto. Abhiniropanaṃ ārammaṇe cittassa āropanaṃ. Anumajjanaṃ ārammaṇe cittassa anuvicāraṇaṃ. Pharaṇaṃ pañītarūpehi kāyassa byāpanaṃ, vipphārikabhāvo vā. Sātanti sātamadhuratā. Adhikkhepo vikkhepassa paṭipakkhabhūtaṃ samādhānaṃ. Phusaṇaṃ indriyavisayaviññāṇassa tato uppajjitvā ārammaṇe phusanākārena viya pavatti. Vedayitaṃ ārammaṇānubhavanaṃ. Sañjānaṃ nīlādivasena ārammaṇassa sallakkhaṇaṃ. Cetayitaṃ cetaso byāpāro. Vijānaṃ ārammaṇūpaladdhi. Kattukamyatā cittassa ārammaṇena atthikatā. Tasmīṃ ārammaṇe adhimuccanaṃ, sannitṭhānaṃ vā adhimokkho. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā cittassa paggaṇhanaṃ paggāho, adhiggahoti attho. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā upaṭṭhānaṃ. Samappavattesu assesu sārathi viya sakiccapasutesu sampayuttesu ajjupekkhanaṃ majjhataṭṭā. Sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe anunayanaṃ saṃcaraṇaṃ anunayo. Sabhāvatoti yathābhūtasabhāvato. Soḷasannaṃ eva cettha dhammānaṃ gahaṇaṃ tesameva therena vavatthāpitabhāvato, te evassa tadā upaṭṭhahiṃsu, na itareti vadanti. Vīriyasatiggahaṇena cettha indriyabhāvasāmaññato saddhāpaññaṃ; satiggahaṇeneva ekantānavajjabhāvasāmaññato passaddhiādayo cha yugaḷā; alobhādosā ca saṅgahitā jhānacittuppādapariyāpannattā tesam dhammānaṃ.

Therena ca dhammā vavatthānasāmaññato āraddhā. Te na upaṭṭhahiṃsūti na sakkā vattunti apare.

Viditā uppajjantīti uppādepi nesaṃ vedanānaṃ pajānanaṃ hotiyevāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṃ jānātīti taṃñāṇo, tassa bhāvo taṃñāṇatā, ñāṇassa attasaṃvedananti attho. Taṃsamānayogakkhamāhi sampayuttadhammā. Ñāṇabahutāti ñāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañāṇatāti attho. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ, “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Na sakkā jānituṃ ārammaṇakaraṇassa abhāvato. Asammohāvabodho ca īdisassa ñāṇassa natthi. Ekekameva ñāṇaṃ uppajjati tasmiṃ khaṇe ekasseva āvajjanassa uppajjanato, na ca āvajjanena vinā cittuppatti atthi. Vuttañhetam -

“Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū;
Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittehi saṃyutā”ti. ca,
“Natthi citte yugā gahī”ti ca -

Vatthārammaṇānaṃ pariggahitatāyāti yasmiñca ārammaṇe ye jhānadhammā pavattanti, tesam vatthārammaṇānaṃ pageva ñāṇena paricchijja gahitattā. Yathā nāma migasūkarādīnaṃ āsayepariggahite tatra ṭhitā migā vā sūkarā vā tato uṭṭhānatopi āgamanatopi nesādassa sukhaggahaṇā honti, evaṃsampadamidaṃ. Tenāha “therena hī”tiādi. Tenāti vatthārammaṇānaṃ pariggahitabhāvena. Assāti therassa. Tesam dhammānanti jhānacittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ. Uppādaṃ āvajjantassātiādinā uppādādīsu yaṃ yadeva ārabba ñāṇaṃ uppajjati; tasmiṃ tasmiṃ khaṇe tassa tasseva cassa pākaṭabhāvo dīpito. Na hi āvajjanena vinā ñāṇaṃ uppajjati. Ahutvā sambhontīti pubbe avijjamānā hutvā sambhavanti, anuppannā uppajjantīti attho. Udayaṃ passati tesam dhammānaṃ, “ahutvā sambhontī”ti uppādakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Pubbe abhāvabodhako hi attalābho dhammānaṃ udayo. Hutvāti uppajjitvā. Paṭiventīti paṭi khaṇe khaṇe vinassanti. Vayaṃ passati, “hutvā paṭiventī”ti tesam dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Viddhaṃsabhāvabodhako hi dhammānaṃ vijjamānato vayo.

Tesu dhammesu natthi etassa upayo rāgavasena upagamananti anupayo, ananurodho. Hutvā viharatīti yojanā. Tathā natthi etassa apāyo paṭighavasena apagamananti anapāyo, avirodho. “Etaṃ mama, eso me atthā”ti tassa taṇhādiṭṭhiabhinivesābhāvato taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. Appaṭibaddhoti anupayānissitabhāvato vipassanāya paribandhavasena chandarāgena na paṭibaddho na vibandhito. Vippamuttoti tato eva vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vimutto. Viṣaṃyutto vikkhambhanavaseneva paṭipakkhadhammehi viṣaṃyutto.

Kilesamariyādā tena katā bhaveyyāti antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme ārabba pavattamānaṃ vipassanāvīthiṃ bhinditvā sace rāgādayo uppajjeyyūṃ; tassa vipassanāvīthiyā kilesamariyādā tena cittena, cittasamaṅginā vā katā bhaveyya. Tesūti tesu dhammesu. Assāti therassa. Ekopīti rāgādīsu ekopīti ca vadanti. Vuttākārena ekaccānaṃ anāpāthagamane sati vipassanā na tesu dhammesu niranterappavattāti ārammaṇamariyādā bhaveyya. Vikkhambhitapaccanīkattāti vipassanāya paṭipakkhadhammānaṃ pageva vikkhambhitattā idānipi vikkhambhetabbā kilesā natthīti vuttaṃ.

Itoti paṭhamajjhānato. Anantaroti uparimo jhānādiviseso. Tassa pajānanassāti, “atthi uttari nissaraṇa”nti evaṃ pavattajānanassa. Bahulīkaraṇenāti punappunaṃ uppādanena.

Sampasādanaṭṭhenāti kilesakālusiyaṃ pagamanena, tassa vicārakkhobhavigamena vā cetaso sammadeva pāsādikabhāvena.

Vīriyaṃ sati upekkhāti āgataṭṭhāne pārisuddhiupekkhā, adukkhamasukkhāvedanāti ettha jhānupekkhāti, “sukhaṭṭhāne vedanupekkhāvā”ti vuttaṃ. Sukhaṭṭhāneti ca paṭhamajjhānādīsu sukhassa vuttaṭṭhāne. Passaddhattāti samadhuracetayitabhāvena ārammaṇe viśāvitthatabhāvato yo so cetaso ābhogo vutto. Sāmaññaphalādīsu satiyā pārisuddhi, sā thana atthato sativinimuttā natthīti āha “pārisuddhāsatiyevā”ti. Pārisuddhiupekkhā, na jhānupekkhādayo.

95. Īdisesu ṭhānesu satiyā na kadācīpi ñāṇaviraho atthīti āha - “ñāṇena sampajāno hutvā”ti. Tathā hi tatiyajjhāne, “satimā sukhavihārī”ti ettha sampajānoti ayamattho vutto eva hoti. Na sāvakānaṃ anupadadhammavipassanā hoti saṅkhārāvesesasukhumappavattiyā duviññeyyattā vinibbhujitvā gahetuṃ asakkuṇeyyabhāvato. Tenāha - “kalāpavipassanaṃ dassento evamāhā”ti.

96. Paññāya cassadivā āsavā parikkhīṇā hontīti dassanasamakālaṃ khīyamānā āsavā, “divā parikkhīṇā hontī”ti vuttā. Samānakālepi hi ediso saddappayogo dissati -

“Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa”nti.

“Nihantvā timiraṃ sabbaṃ, uggatejo samuggato;
Verocano rasmimālī, lokacakkhupabhaṅkaro”ti. ca -

Evamādīsu. Hetuattho vā ayaṃ divāsaddo asamānakattuko yathā - “ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ divā bhayaṃ hotī”ti. Dassana hetuko hi āsavānaṃ parikkhaya pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā sati pahānābhisamayassa labbhanato. Yuganaddhaṃ āharitvāti paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha jhānadhamme sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti. Evaṃ yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā yathā thero arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ - “arahattaṃ pattavāro idha gahito”ti. Idhāti imasmiṃ sutte. Dīghanakhasuttadesanāya hi thero arahattaṃ patto. Tadā ca anāgāmī hutvā nirodhaṃ samāpajjatīti vacanaavasaro natthi, tasmā vuttaṃ - “arahattaṃ pattavāro idha gahito”ti. Yadi evaṃ - “sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharatī”ti idaṃ kasmā vuttanti? There vijjamāne paṇḍitaḡuṇe anavasesato dassetvā arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpetuṃ. Nirodhasamāpajjanaṃ pana therassa āciṇṇasamāciṇṇaṃ. Tenāha “nirodhaṃ pana...pe... vadantī”ti. Tena phalasamāpattimpī antarā samāpajjatiyevāti dasseti.

Vomissaṃ vivarituṃ “tatthassā”tiādi vuttaṃ. Tattha “nirodhaṃ samāpajjissāmī”ti ābhogena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā ṭhitassa nirodhasamāpatti sīsaṃ nāma hoti, tassa ābhogavasena nirodhassa vāro āgacchatī. Phalasamāpatti gūḷho hoti, “phalasamāpattiṃ samāpajjissāmī”ti ābhogassa abhāvato. Phalasamāpatti sīsaṃ hotīti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Etena

ābhogapaṭibaddhametesam āgamananti dīpitanti veditabbaṃ. Jambudīpavāsino therā panātiādi aṭṭhakathāruḷhameva taṃ vacanaṃ. Antosamāpattiyanti nirodham samāpannakāle. Tisamuṭṭhānikarūpadhammeti utukammāhāravasena tisamuṭṭhānikarūpadhamme.

97. Ciṇṇavasitanti paṭipakkhadūribhāvena subhāvitavasībhāvaṃ. Nipphattiṃ pattoti ukkaṃsaparinipphattiṃ patto. Ure vāyāmajanitāya oraso. Pabhāvitanti uppāditaṃ. Dhammenāti ariyamaggadhammena. Tassa hi adhigamena ariyāya jātīyā jāto nibbattoti katvā, “dhammajo dhammanimmitto”ti vuccati. Dhammadāyassāti navavidhassa lokuttaradhammadāyassa. Ādiyanatoti gaṇhanato, sasantāne uppādanatoti attho. Sesam suviññeyyameva.

Anupadasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. Khīṇā jātīti attano jātikkhayaṃ paṭijānantena arahattaṃ byākataṃ hoti arahato tadabhāvato. Tathā vusitaṃ brahmacariyanti maggabrahmacariyavāso me pariyositoti paṭijānantenapi. Kataṃ karaṇīyanti catūhi maggehi catūsu saccesu pariññādivasena soḷasavidhassapi kiccassa attanā niṭṭhāpitabhāvaṃ paṭijānantenapi. Nāparaṃ itthattāyāti āyatim punabbhavābhāvaṃ, āyatim vā pariññādikaraṇīyābhāvaṃ paṭijānantenapīti āha - “ekenapi padena aññā byākatāva hoti”ti. Dvikkhattuṃ baddhaṃ pana subaddhaṃ viyāti vuttaṃ. Idha pana aññābyākaraṇaṃ catūhi padehi āgataṃ, tasmā vattabbameva cettha natthīti adhippāyo. Cetanāya diṭṭhavāditā nāma ariyavohāro. Sabhāvoti pakatiattho hi ayaṃ dhammasaddo, “jātidhammā jarādhammā”tiādīsu viya tasmā, anudhammoti ariyabhāvaṃ anugatā pakatīti attho. Paramappicchatāya ariyā attano guṇe anāvikarontāpi sāsanaṃ niyyānikabhāvapavedanatthañceva sabrahmacārīnaṃ sammāpaṭipattiyaṃ ussāhajananatthañca tādīsānaṃ parinibbānasamayeyeva āvikarontīti adhippāyenāha - “parinibbutassa...pe... kātabbo”ti.

99. Dubbalanti pheggu viya subhejjanīyaṃ balavirahitaṃ, asāranti attho. Virāgutanti palujjanasabhāvaṃ. Vigacchanasabhāvanti vināsagamanasabhāvaṃ. Aniccadukkhavipariṇāmatā assāsalesassapi abhāvato assāsavirahitaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca yathārahaṃ upenti upagacchantīti upayā, “etaṃ mama, eso me attā”ti upādiyanti daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti upādānā. Adhitiṭṭhati cetaso abhinandanabhūtāti cetaso adhiṭṭhānaṃ. Tāhīti taṇhādiṭṭhīhi. Tanti cittaṃ. Abhinivisatīti abhirativasena nivisati, ayañhettha attho - sakkāyadhammesu cittaṃ abhinivisati “etaṃ mamaṃ, eso me attā”ti ajjhosāya tiṭṭhati etāhi abhinivesāhi, tathā sakkāyadhammesu cittaṃ anuseti etāhīti anusayā, taṇhādiṭṭhiyo. Yadaggena hi tebhūmakadhammesu rāgādayo anusenti, tadaggena taṃsahagatadhammā tattha anusentīti pariyāyena, “taṃ anuseti”ti vuttaṃ. Khayā virāgāti hetumhi nissakkavacananti “khayena virāgenā”ti hetumhi karaṇavasena attho vutto. Virāgenāti ca itisaddo ādi attho. Tena “nirodhenā”ti evamādikaṃ gahitaṃ hoti. Aññamaññavevacanāneva upayādīnaṃ samucchedasaveva bodhanato.

100. Patiṭṭhāti ettha sesabhūtattayaṃ upādārūpañcāti patiṭṭhānā, nijjivattṭhena dhātucāti patiṭṭhānadhātu. Nhānīyacuṇṇaṃ bāhiraudakaṃ viya sesabhūtattayaṃ ābandhatīti ābandhanaṃ. Pacanīyabhattaṃ bāhiratejo viya sesabhūtattayaṃ

paripācetīti paripācanaṃ. Bāhiravāto viya sesabhūtatattayaṃ vitthambhetīti vitthambhanaṃ. Dhātusaddattho vuttoyeva. Asamphuṭṭhadhātūti asamphusitabhāvo tesam viparimaṭṭhatābhāvato. Vijānanaṃ ārammaṇūpaladdhi. Ahaṃ attāti ahaṃ, “rūpadhammo me attā”ti attakoṭṭhāsena attabhāvena na upagamiṃ na gaṇhiṃ. Nissitanissitāpi nissitā eva nāmāti āha “pathavīdhātunissitāvā”ti. Attanā vā pana tannissitāti “ekena pariyāyena”ti. Upādārūpampi kāmaṃ nissitampi hoti. Tathāpi taṃ nissitaṃ hotiyevāti taṃ na uddhaṭaṃ. Paricchedakarattā paricchedākāsassa “avinibbhogavasena”ti vuttaṃ. Tena ca tathā paricchinnattā sabbampi bhūtopādārūpaṃ ākāsadhātunissitaṃ nāma. Taṃ nissāya pavattiyā upādārūpaṃ viya bhūtarūpāni, arūpakkhandhā viya ca vatthurūpāni, “taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā”ti vuttanayena ākāsadhātunissitacakkhādirūpadhammavatthukā vedanādayo arūpakkhandhā ākāsadhātunissitā nāmāti imamatthaṃ tathā-saddena upasaṃharati. Idhāpīti ākāsadhātunissitapadehi, na pathavīdhātunissitapadādīsu eva. Rūpārūpanti sabbampi rūpārūpaṃ gahitameva hoti, aggahitaṃ natthi. Sahajāta...pe... nissitanti idaṃ nippariyāyasiddhaṃ nissayattaṃ gahetvā vuttaṃ. Heṭṭhā vuttanayena pariyāyasiddhe nissayatte gayhamāne - “pacchājātapaccayoti pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti vacanato sabbam catusamuṭṭhānikarūpaṃ, “viññāṇadhātunissita”nti vattabbaṃ. Tathā anantaraviññāṇadhātupaccayā pavattanato, “viññāṇadhātunissita”nti vattabbaṃ.

101. Ruppanti vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti rūpanti ayamattho cakkhudvāre āpāthagate rūpāyatane nippariyāyato labbhati, na āpāthamanāgate. Cakkhuviññāṇaviññāṭabbabhāvo pana āpāthamanāgatepi tasmim labbhateva taṃsabhāvānavatthananato. Rūpāyatanaṃ dvidhā vibhajitvā. Thero pana āpāthaṃ anāgatassāpi rūpāyatanassa rūpabhāvaṃ na sakkā paṭikkhipitunti dvidhākaraṇaṃ nānujānanto channovādaṃ nidasseti, “upari channovāde kinti karissathā”ti. Tattha hi “cakkhuṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññāṭabbe dhamme”ti āgataṃ, na cettha cakkhudvāre āpāthaṃ āgatameva rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇaviññāṭabbapadena gahitaṃ, na āpāthaṃ anāgatanti sakkā viññātuṃ aviseseneva rūpāyatanena taṇhāmānadiṭṭhigāhābhāvassa jotitattā. Tenāha “na yidaṃ labbhatī”ti. Rūpamevāti rūpāyatanaṃeva. Yadi evaṃ “cakkhuviññāṇaviññāṭabbesu dhammesū”ti padaṃ kathaṃ netabbanti āha - “cakkhuviññāṇasampayuttā panā”tiādi. Cakkhuviññāṇena saddhiṃ viññāṭabbesūti yena manoviññāṇena cakkhuviññāṇaṃ aniccantiādinā cakkhuviññāṇena saddhiṃ tena viññāṭabbesu taṃsampayuttadhammesūti attho. Taṇhāchandoti tassanasabhāvo chando, na kattukamyatā chandoyevāti taṇhāchando. Rajjanavasenaṭi vatthaṃ viya raṅgajātaṃ cittassa anurañjanavasena. Abhinandanavasenaṭi ārammaṇe abhiramitvā nandanavasena. Sappītikataṇhā hi nandīti vuccati. Taṇhāyanavasena taṇhā.

102. Ahaṅkāroti “seyyohamasmi”tiādinā ahaṅkaraṇaṃ. Yena hi mamaṃ karoti, etaṃ mamaṅkāro. Srevāti “ahaṅkāro”ti vuttamāno. Evaṃ catutthajjhāne niddiṭṭhe sabbāsu lokiyābhiññāsu vuccamānāsu heṭṭhā vijjādvayaṃ vattabbanti adhippāyena, “pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vutta”nti āha? Itaro idha sabbavāresupi lokuttaradhammapucchā adhikatā tasmā “so evaṃ samāhite”tiādinā tatiyā vijjā kathitāti dassento, “bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti”tiādimāha. Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ tatiyavijjāya eva āgatattā. Ariyadhammavasenaṭi samaññā atthevāti dassento, “chabbisodhanantipissa nāma”nti vatvā tesu

dhammesu bhedaṃ dassetuṃ, “ettha hī”tiādi vuttaṃ. Visuddhāti tassā codanāya sodhanavasena visodhitā. Ekameva katvāti ekavāraseneva pāḷiyaṃ ekajjhaṃ āgatattā ekameva koṭṭhāsaṃ katvā. Yadi evaṃ kathaṃ vā chabbisodhanatāti āha - “catūhi āhārehi saddhi”nti kathaṃ panettha cattāro āhārā gahetabbāti? Keci tāva āhu - “sādhūti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttari pañho pucchitabbo”ti heṭṭhā āgatena nayena āhāravāro āharitvā vattabboti. “Bahiddhā sabbanimittesū”ti ettha āhārānampi saṅgahitattā āhārā atthato āgatā evāti aññe. Apare pana rūpakkhandhaggahaṇena kabaḷīkāro āhāro, saṅkhārakkhandhaggahaṇena phassāhāro, manosañcetanāhāraggahaṇena viññāṇāhāro sarūpatopi gahitoti vadanti.

“Chabbisodhana”nti imassa suttassa samaññāya anvatthataṃ dassetvā āyatimpi tādīsena byākaraṇena bhikkhūnaṃ paṭipattimpi dassanatthaṃ, “ime panā”tiādi āradhamaṃ. Vinayaniddesapariyāyenāti vinayaniddese āgatena kāraṇena. Vinaye vā āgataniddesānukkamena.

Adhigantabbato adhigamo, jhānādiadhigamapucchā. Tenāha - “jhānavimokkhādīsū”tiādi. Upāyapucchāti adhigamopāyapucchā. Kintīti kena pakārena vidhināti attho.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti idaṃ pana pubbe “kiṃ te adhigata”nti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesaṃ niddhāretvā pucchanākāradassanaṃ. Tasmāti yasmā yathāvutthehi ākārehi adhigamabyākaraṇaṃ sodhetabbaṃ, tasmā. Ettāvatāvāti ettakena byākaraṇamatteneva na sakkāro kātabbo. Byākaraṇañhi ekaccassa ayāthāvatopi hoti, yathā nāma jātarūpapatirūpaṃ jātarūpaṃ viya khāyatīti jātarūpaṃ nighaṃsanatāpanachedanehi sodhetabbaṃ evamevaṃ imesu idāneva vuttasu chasu ṭhānesu pakkipitvā sodhanatthaṃ vattabbo vimokkhādīsūti ādi-saddena samādhi-samāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchikiriyā saṅgaṇhāti.

Pākaṭo hoti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsupi “pākaṭo hotī”ti pade eseva nayo. Uggahaparipucchākusalāti sajjhāyamaggasaṃvaṇṇanāsu nipuṇā. Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti āgamanapaṭipadā. Sodhetabbāti suddhā udāhu asuddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. Na sujhatīti tattha tattha pamādapāṭipattibhāvato. Apanetabbo attano paṭiññāya. “Sujhatī”ti vatvā sujjanākāraṃ dassetuṃ, “dīgharatta”ntiādi vuttaṃ. Paññāyatīti ettha “yadī”ti padaṃ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya yadi paññāyatīti sambandho. Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti dīgharattaṃ vikkhambhitakilesattā.

Nadiyā samuddaṃ pakkhandanaṭṭhānaṃ nadīmukhadvāraṃ. Maddamānoti badarasāḷavaṃ sarasaṃ patte pakkhitto hutvā maddamāno. Sesam suviññeyyameva.

Chabbisodhanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. Sappurisadhammanti sappurisabhāvakaraṃ dhammaṃ. So pana yasmā sappurisānaṃ paveṇiko dhammo hoti. Tasmā āha - “sappurisānaṃ dhamma”nti, esa nayo asappurisadhammanti etthāpi. Evaṃ padhānaṃ anuṭṭhātabbañca sappurisadhammaṃ ādiṃ katvā mātikaṃ ṭhapetvā ayathānupubbiyā niddisanto “katamo ca, bhikkhave, asappurisadhammo”tiādimāha. Tathā pana niddisanto

udāharaṇapubbakaṃ hetuṃ dassetuṃ, “yathā nāma”tiādi vuttaṃ. Tena icchitabbapariccāgapubbakaṃ gahetabbaggahaṇaṃ nāma ñāyapaṭipatti, tasmā sappurisadhammā sampādetabbāti dīpento satthā ayathānupubbiyā niddhārīyatīti imamatthaṃ dasseti. Tathā aññatthāpi “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā”ti. Etadeva hi kuladvayaṃ “uccakula”nti vuccati nippariyāyato. Tathāhi antimabhavikā bodhisattā tattheva paṭisandhiṃ gaṇhanti. Soti sāmīcippaṭipanno bhikkhu. Antaraṃ karitvāti taṃ kāraṇaṃ katvā. Paṭipadā hi viññūnaṃ pūjāya kāraṇaṃ, na uccakulīnatā. Mahākulāti vipulakulā upāditoditakulasampavattikāti attho.

106. Yasasaddo parivāravācako. Yasassīti ca sātisaṃparivāravantatā vuccatīti āha “parivārasampanno”ti. Ādhipateyyābhāvato paresaṃ uparinatti etesaṃ īso īsaṇaṃ issariyanti akkhātabbāti appesakkhā. Tenāha “appaparivārā”ti. Abhāvatto hi idha appa-saddo.

107. Naveva dhutaṅgāni āgatānīti ettha yathā ukkaṭṭhapapaṃsukūlikassa tecīvarikatā sukarā. Evaṃ ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa sapadānacārikatā sukarā. Ekāsanikassa ca pattapiṇḍikakhalupacchābhattikatā sukarā evāti - “paṃsukūliko hotī”tiādivacaneneva pāḷiyā anāgatānampi āgatabhāvo veditabbo parihaṇasukaratāya tesampi samādānasambhavato. Tenāha “terasa hontī”ti.

108. Kāmataṇhādikāya tāya taṇhāya nibbattāti tammayā, puthujjanā, pakatibhāvūpagamanena tesāṃ bhāvo tammayatā, tappaṭikkhepato atammayatā, nittaṇhatā. Taṃyeva kāraṇaṃ katvāti paṭhamajjhānēpi taṇhāpahānaṃyeva kāraṇaṃ katvā. Citte uppādetvāti atammayatāpariyāyena vutte taṇhāya paṭipakkhadhamme sampādetvā. Na maññatīti maññānaṃ ariyamaggena sabbaso samucchinattā kismiñci okāse kāmabhavādi kenaci vatthunā hatthiassakhattavattādinā pattacīvaravihārapariveṇādinā ca puggalaṃ na maññati. Sesāṃ suviññeyyameva.

Sappurisadhammasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. Aññamaññanti aññaṃ aññaṃ. Tenāha “aññaṃ sevitabba”ntiādi. Sattahi padehīti sattahi vākyehi. Pajjati etena yathādhippeto atthoti padaṃ, vākyam. Sāriputtattherassa okāsakaraṇaṃ dhammadāyāde vuttanayena veditabbaṃ.

113. Diṭṭhiyeva paccayavasena paṭiladdhatāya diṭṭhipaṭilābho. Saññāpaṭilābhēpi eseṇa nayo. Micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo...pe... na gahitā kammaṇṇapattānaṃ tesāṃ manosamācārabhāvena gahitattā. Yadi evaṃ kasmā diṭṭhi cittuppādavāre na gahitāti? Kāmaṃ micchādiṭṭhiyā avayavibhāvo labbhati, tathāpi cittuppādakkhaṇe lokiyalokuttaracittuppādesu kammaṇṇakotṭhāso na uddhaṭo.

115. Kāmasaññādīnanti ettha ādi-saddena yathā byāpādavahiṃsāsāññā saṅgahitā, evaṃ anabhijjhābyāpādaavihiṃsāsāññā saṅgahitā paṭhamena ādisaddena “anabhijjhāsahagatāya saññāyā”tiādiṇāsaṃgahitattā.

117. Ti kāmabhavādināṃ apariyosānāya pariyaṇāsaṃ icchatopi tādisassa bhavānaṃ apariyosānameva hoti. Cattāro honti puggalavasena. Tenāha “puthujjanopi hī”tiādi. Akusalā dhammā vaḍḍhantīti tesāṃ pahānāya appaṭipajjamānassāti adhippāyo, tato eva kusalaṃ dhammā parihāyanti. Tenassa kilesadukkhena vipākadukkhena ca sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti. Orambhāgiyasamyojanāni pahāya

suddhāvāsesu nibbattanāraho anāgāmī kathaṃ...pe... abhivaḍḍhantīti āha “anāgāmīpi”tiādi. Sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti, yāya labbhamānaakusalābhivuddhiṃ kusalaparihāniñca gahetvā anāgāminopi sabyābajjhaattabhāvābhiniibbattanaṃ vuttaṃ. Evaṃ yathālabbhamānaṃ akusalaparihāniṃ kusalābhivuddhiñca gahetvā puthujjanassapi antimabhavikassa abyābajjhaattabhāvābhiniibbattanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “puthujjanopi”tiādi. Akusalameva hāyati, na kusalaṃ tassa buddhipakkhe ʘhitattā. Tatthāpi vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti, na vaṭṭagabbhaṃ antimabhavikatāya vivaṭṭūpanissitattā ajjhāsayassa, ñāṇassa ca pākagamanato.

119. Ekaccassāti sāmivacanaṃ “abhinandati”tiādīsu paccattavasena pariṇāmetabbaṃ, tathā “nibbindati”tiādīsupi. Uggaṇhitvāpīti pi-saddo luttaniddiṭṭho. Bhagavato bhāsītassa atthaṃ ajānantā tāva dīgharattaṃ hitasukhato paribāhirā hontu jānantānampi sabbesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti anekaṃsikaṃ codento “evaṃ santeḇi”tiādimāha. Itaro sabbesampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotiyevāti, “appaṭisandhikā”tiādinā anekaṃsikaṃ pariharati. Sesam suviññeyyameva.

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. Bhayanti cittasaṃsappatāti āha “cittutrāso”ti. Upaddavoti antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ “anekaggatākāro”ti. Upasaggoti upasajjanaṃ. Tato appatīkāravighātāpatti yasmā patīkārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ - “tattha tattha lagganākāro”ti. Vañcetvā āgantūṃ yathāvutte divase anāgacchantesu. Bahi anikkhamanatthāya dvāre aggiṃ datvā.

Naḷehīti naḷacchannasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukacchadananiyāmena paritopi chādītā. Eseva nayoti iminā tiṇehi channataṃ, sesasambhārānaṃ rukkhamayatañca atidisati. Vidhavāputteti adantabhāvopalakkhaṇaṃ. Te hi nippitikā avinītā asaṃyatā akiccakārino honti.

Matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitāti kasmā bhagavā evamakāsīti? Ānandattherassa pucchākosalladīpanatthameva, tattha nisinnānaṃ sannipatitabhikkhūnaṃ desanāya jānanatthañca. Te kira saṅkhepato vuttamatthaṃ ajānantā andhakāraṃ pavitṭhā viya ʘhitā. Pucchānusandhivasena pariggayha jānissantīti.

125. Rūpapariggahova kathito, na aññaṃ kiñcīti attho. Idāni tato saccāni niddhāretvā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassetuṃ, “sabbāpi”tiādi vuttaṃ. Pañcakkhandhā hontīti addhekādasa dhātuyo rūpakkhandho, addhaṭṭhamā dhātuyo yathārahaṃ vedanādayo cattāro arūpino khandhāti evaṃ aṭṭhārasa dhātuyo pañcakkhandhā honti. Pañcapi khandhā taṇhāvajjā dukkhasaccaṃ. Appavattīti appavattinimittaṃ. Nirodhapajānanāti paññāsīsena maggakiccamāha. Sammādiṭṭhipamukho hi ariyamaggo. Matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti sammasanassa bhūmiyā nipphattiyā ca kathitattā. Jānāti passatīti iminā ñāṇadassanaṃ kathitaṃ taṃ pana lokiyaṃ lokuttaranti duvidhanti tadubhayampi dassento āha - “saha vipassanāya maggo vutto”ti.

Ettāvatāpi khoti pi-saddaggaṇeṇa aññeṇa pariyāyena satthā dhātukosallaṃ desetukāmoti therō, “siyā pana, bhante”ti pucchati bhagavā pathavīdhātuādivasenaṇi dhātukosallaṃ vibhāveti. Tattha pathavīdhātuādisaddena desanākāraṇaṃ vibhāvento, “pathavīdhātu...pe... vuttā”ti āha. Tāpi hi ādito cha dhātuyo. “Viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā”ti vatvā kathaṃ rūpadhātuyo nīharīyanti codanaṃ sandhāya taṃ nayaṃ dassetuṃ, “viññāṇadhātū”tiādi vuttaṃ. Kāmañcettha kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇaṃ phoṭṭhabbhadhātupathavīdhātu ādivasena desanāruḷameva, kāyadhātu pana nīharitabbāti ekaṃsameva nīharaṇavidhiṃ dassento, “esa nayo sabbatthā”ti āha. Purimapacchimavasena manodhātūti pacchimabhāgavasena kiriyāmanodhātu gahetabbā tassānurūpabhāvato. Nanu cettha manodhātu nāmāyaṃ manoviññāṇadhātuyā asaṃsatthā, visumheva cesā dhātūti? Saccameṭaṃ aṭṭhārasadhātudesanāya, cittavibhattiniddese chaviññāṇakāyadesanāyaṃ pana sā manoviññāṇakāyasaṅgahitāvāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ taṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Atha vā purimapacchimavasenaṇi purecarānucaravasena. Manodhātūti vipākamanodhātu gahetabbā purecaraṇato, parato uppajjanakiriyāmanoviññāṇadhātuyā anantaraṃ manodhātuyā, kiriyāmanodhātuyā anantaraṃ manoviññāṇadhātuyā anuppajjanato ca.

Dhammānaṃ yāvadeva nissattanijjīvavibhāvanatthāya satthu dhātudesanāti aññesu sabhāvadhāraṇādiatthesu labbhamāṇesuṇi ayamettha attho padhānoti āha - “esanayo sabbatthā”ti. Sappaṭipakkhavasenaṇi sappaṭibhāgavasena sukhaṃ dukkhena sappaṭibhāgaṃ, dukkhaṃ sukhena, evaṃ somanassadomanassāti. Yathā sukhādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na upekkhāya, evaṃ rāgādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na mohassa, tena vuttaṃ “avibhūtabhāvenā”ti. Kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti tadavinābhāvato. Sesāsu somanassadhātuādīsū, pariggahitāva hoti avinābhāvato eva. Na hi somanassādayo manodhātuyā vinā vattanti. Upekkhādhātuto nīharitvāti ettha cakkhuvīññāṇadhātuādayo catasso viññāṇadhātuyo tāsāṃ vatthārammaṇabhūtā cakkhudhātuādayo cāti aṭṭha rūpadhātuyo, manodhātu, upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu, upekkhāsahagatā eva dhammadhātūti evaṃ pannarasa dhātuyo upekkhādhātuto nīharitabbā. Somanassadhātuādayo pana catasso dhātuyo dhammadhātuantogadhā, evaṃ sukhadhātuto kāyaviññāṇadhātuyā tassā vatthārammaṇabhūtānaṃ kāyadhātuphoṭṭhabbhadhātūnaṃ nīharaṇā heṭṭhā dassitanayāti, “upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā”icceva vuttaṃ.

Kāmaṇiṭṭhādayo idha kāmadhātuādi-pariyāyena vuttāti “kāmadhātuādināṃ dvedhāvitakke kāmaṇiṭṭhādayo vuttanayena attho veditabbo”ti āha. Tattha hi “kāmaṇiṭṭhādayo kāmaṇiṭṭhādayo vitakko, byāpādayo vitakko, byāpādayo vitakko, vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakko, nekkhammaṇiṭṭhādayo vitakko, nekkhammaṇiṭṭhādayo vitakko, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādayo vitakko, so mettāpubbābhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihimsāvitakko vitakko avihimsāvitakko, so karuṇāya pubbābhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati”ti vuttaṃ. Ayaṃ panattho abhidhamme vitthārato āgato evāti dassetuṃ, “abhidhamme”tiādi vuttaṃ. Kāmadhātuto nīharitvāti ettha kāmaggaṇeṇa gahitā rūpadhātuādayo cha, taṃvisayā sattaviññāṇadhātuyo, tattha pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ cakkhudhātuādayo pañcāti aṭṭhārasa. Nekkhammadhātuādayo pana dhammadhātuantogadhā eva.

Kāmatanḥāya visayabhūtā dhammā kāmādhātūti āha - “pañca kāmāvacarakkhandhā kāmādhātū”ti. Tathā rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā dhammā arūpadhātūti āha - “cattāro arūpāvacarakkhandhā”tiādi. Kāmatanḥā kāmo uttarapadalopena, evaṃ rūpārūpataṇhā rūpārūpaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena tā yattha avacaranti, te kāmāvacarādayoti evaṃ kāmāvacarakkhandhādīnaṃ kāmataṇhādibhāvo veditabbo. Ādinā nāyenāti etena “uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā etthāvacarā”tiādi paḷiṃ saṅgaṇhāti. Etthāvacarāti avīciparanimmitaparicchinno kāsāya kāmataṇhāya visayabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, tadokāsata ca taṇhāya tanninnattā veditabbā. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Paripuṇṇaattṭhārasadhātukattā kāmāvacaradhammānaṃ “kāmādhātuto nīharitvā pūreṭabbā”ti vuttaṃ. Manoviññāṇadhātudhammadhātu ekadesamattameva hi rūpārūpāvacaradhammāti.

Samāgantvāti sahitā hutvā. Yattakañhi paccayadhammā attano phalassa kāraṇaṃ, tattha tannibbattane samāgatā viya hoti vekalle tadanibbattanato. Saṅkhatadhātuto nīharitvā pūreṭabbā asaṅkhatāya dhātuyā dhammadhātuekadesabhāvato.

126. Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmāti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhataṃ, tesu bhavā tappariyāpannattāti ajjhataṃkāni. Tato bahibhūtāni bāhirāni. Āyatanakathā paṭiccasamuppādakathā ca visuddhimagge vuttanayeneva veditabbāti na vitthāritā.

127. Avijjamānaṃ tṭhānaṃ aṭṭhānaṃ, natthi tṭhānanti vā aṭṭhānaṃ. Anavakāsoti ettha eseṇa nayo. Tadatthanigamanameva hi “netāṃ tṭhānaṃ vijjati”ti vacananti. Tenāha “ubhayenaṃ”tiādi. Yanti kāraṇe paccattavacanaṃ, hetuattho ca kāraṇatthoti āha - “yanti yena kāraṇena”ti. Ukkatṭhaniddesena ettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ “maggadiṭṭhiyā sampanno”ti. Kuto panāyamatto labbhatīti? Liṅgato. Liṅgañhetā, yadidaṃ niccato upagamanapaṭikkhepo. Catubhūmakesūti idaṃ catutthabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakassa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ; na pana te ārabha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati ca “catutthabhūmakasaṅkhārā panā”tiādinā.

Abhisāṅkhatasaṅkhārābhisāṅkharāṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhārāggahaṇatthaṃ “saṅkhatasaṅkhāresū”ti vuttaṃ. Lokuttarasāṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. Etaṃ kāraṇaṃ natthi setughātattā. Tejussadattāti saṃkilesavidhamanatejassa adhibhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā. Akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hontīti idaṃ pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānaṃ sattānaṃ kusalahammānampi te ārammaṇaṃ na honti.

Asukhe “sukha”nti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa tṭhānanti adhippetanti dassento, “ekanta...pe... vutta”nti. Attadiṭṭhivasenāti padhānadiṭṭhimāha. Diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti “kasiṇādipaṇṇattisaṅgahattha”nti vuttaṃ. Paricchedoti saṅkhārānaṃ paricchedo saṅkhārānaṃ paricchi jagahaṇaṃ. Svāyaṃ yesaṃ niccādito upagamaṇaṃ bhavati tesāmyeva vasena kātābboti dassento “sabbavāresū”tiādimāha. Sabbavāresūti niccādisabbavāresu. Puthujjano hīti hi-saddo hetuattho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ niccādivasena puthujjanakāle upagacchati, taṃ taṃ ariyamaggādhigamena aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ viniveṭheti vissajjeti. Tasmā yattha gāho tattha vissajjanāti catutthabhūmakasaṅkhārā idha saṅkhārāggahaṇena na gayhatīti attho.

128. Puttasambandhena mātāpitusamaññā, dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyato nippariyāyasiddham tam dassetum, “janikā va mātā janako pitā”ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammasa adhippetattā “manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto”ti vuttaṃ. “Aṭṭhānameta”ntiādinā mātuādīnaṃyeva jīvitā voropane ariyasāvakaṃ abhabbhāvadassanato tadanñāṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevāti maññamāno vadati - “kiṃ pana ariyasāvako aññāṃ jīvitā voropeyyā”ti? “Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netam tṭhānaṃ vijjatī”ti vacanato, “etampi aṭṭhāna”nti vuttaṃ. Tenāha “sacepi hī”tiādi. Baladīpanatthanti saddhādibalasamannāgamadīpanattham. Ariyamaggenāgatasaddhādibalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

Pañcahi kāraṇehīti idaṃ atthanipphādakāni tesam pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasamaññena ekajjaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ pañcannaṃ sahayogakkhamato. Ākārehi kāraṇehi. Anussāvanenāti anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa anurūpaṃ yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa sāvanena viññāpanena. Tenāha “nanu tumhe”tiādi. Kaṇṇamūle vacibhedam katvāti etena “pākaṭam katvā bhedakaravatthudīpanaṃ vohāro, tattha attano nicchitamattham rahassavasena viññāpanaṃ anussāvana”nti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesam pubbabhāgabhūtā. Tenāha “vohārā”tiādi. Tatthāti vohāre. Cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmim anantare niyuttāni tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva “ānantariyakammāni”ti vuttāni.

Kammatoti “evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ anantariyakammasadisā”nti evaṃ kammavibhāgato. Dvāratoti kāyādidvārato. Kappaṭṭhitiyatoti “idaṃ kappaṭṭhitikavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitikavipāka”nti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. Pākāti “idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccatī”ti vipaccanavibhāgato. Sādhāraṇādīhīti gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇato, ādi-saddena vedanādivibhāgato ca.

Yasmā manussattabhāve tṭhitasseva ca kusalahammānaṃ tikkhavisadasūrabhāvāpatti, yathā tam tiṇṇampi bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve tṭhitasseva akusalahammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha “manussabhūtassevā”ti. Pākatikamanussānampi ca kusalahammānaṃ visesappatti vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbā. Yathā vutto ca attho samānajātiyassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ - “manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā”ti. Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbato bhavaṅgappabandho, jīvitindriyappabandho ca, na aññoti āha “api parivattaliṅga”nti. Arahante pi eseva nayo. Tassa vipākantiādi kammaṃ ānantariyabhāvasamatthanaṃ, catukoṭikañcetta sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketaṃ dassetum, “yo panā”tiādi vuttaṃ. Yadi pi tattha visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisam bhāyitabbanti āha - “ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhatī”ti. Ayaṃ pañhoti ñāpanicchānibbattā kathā.

Ānantariyaṃ phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. Ānantariyaṃ na phusati ānantariyavatthubhāvato. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca

ānantariyanānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ.

Tenevāti teneva payogena. Arahantaghāto hotiyeva arahato māritattā. Puthujjanasseva dinnam hotīti yasmā yathā vadhakacittam paccuppannārammaṇampi pabandhavicchedavasena ca jīvitindriyam ārammaṇam katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā, sā hi cajitabbavatthum ārammaṇam katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇaṇca tassa cajanam, tasmā yassa tam santakam kataṃ. Tasseva dinnam hotīti.

Lohitam samo saratīti abhighātena pakuppamānam sañcitam hoti. Mahantataranti garutaram. Sarīrapaṭijaggane viyāti satthurūpakāyapaṭijaggane viya.

Asannipatiteti idam sāmaggīyadīpanam. Bhedo ca hotīti saṅghassa bhedo hoti. Vaṭṭatīti saññāyāti īdisakaraṇam saṅghassa bhedaṃ na hotīti saññāya. Navato ūnāparisāyam karontassa tathāti yojetabbaṃ, tathāti iminā “na ānantariyakammanti” imam ākaḍḍhati, na pana “bhedo hoti”ti idam. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṅghabhedo. Dhammavādino anavajjā yathādhammaṃ avaṭṭhānato. Saṅghabhedaṃ pubbabhāgo saṅgharāji.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato.

“Saṅṭhahante hi...pe... muccatī”ti idam kappatṭhakathāya na sameti. Tathā hi kappatṭhakathāyam vuttaṃ - “āpāyikoti idam suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappam asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kalam tiṭṭheyya, tam āyukappaṃ sandhāya vutta”nti. Kappavināseyevāti pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca saṅṭhahanteti idampi “svevavinassissatī”ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. Ekadivasameva niraye paccati tato param kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. Sesānīti saṅghabhedaṃ aññāni ānantariyakammāni.

Ahosikammaṃ...pe... saṅkham gacchanti, evam sati katham nesaṃ ānantariyatā cutianantaram vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā nicchitā, na phaladānaniyamena, evampi niyataphalakālānam aññesampi upapajjavedanīyānam diṭṭhadhammavedanīyānaṇca niyatatā āpajjeyya. Tasmā vipākadhammadhammānam paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānam phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassaṇca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesam pavattīti sampaṭicchitabbametam aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaram ekantena phaladānato.

Nanu evam aññesampi upapajjavedanīyānam aññasmim vipākadāyake asati cutianantaram ekantena phaladānato niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti āpajjatīti? Nāpajjati. Asamānajātikena cetopañidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā. Na pana ānantariyakānam paṭhamajjhānādīnam dutiyajjhānādīni viya asamānajātikam phalanivattakam atthi sabbānantariyānam avīcīphalattā. Na ca heṭṭhūpapattim icchato sīlavato cetopañidhi viya uparūpapattijanakakammaphalam

ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopañidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakam kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesamyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekanteneva vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyaṃ vā paṭisandhiṃ karonti. Na samatthatāvighātattāti natthi tesam ānantariyakatā nivatti; garutarabhāvo pana tesu labbhatevāti saṅghabhedassa siyā garutarabhāvoti, “yena...pe... vipaccatī”ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. Paṭisandhivasena vipaccatīti vacanena itaresam pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. No vā tathā sīlavatīti yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. Samānasamvāsakoti apārājiko. Samānasīmāyanti ekasīmāyaṃ.

Satthukiccam kātuṃ asamatthoti yaṃ satthārā kātabbakiccam anusāsanādi, taṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantam paccakkhāya. Aññaṃ titthakaranti aññaṃ satthāraṃ.

129. Abhijātiādisu pakappanena devatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhemam dasasahassaparimāṇam ṭhānam jātikhettam, saraseneva āṇāpavattiṭṭhānam āṇākhettam, visayabhūtam ṭhānam visayakhettam. Dasasahassī lokadhātūti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānamyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasenā”ti keci. “Sabbesampi buddhānam tattakam eva jātikhettam tannivāsīnamyeva ca devatānam dhammābhisaṃmayo”ti ca vadanti. Mātukucchiokkamanakālādīnam channaṃ eva gahaṇam nidassanamattaṃ mahābhinihārādikālepi tassa pakampanassa labbhamānato. Āṇākhettam nāma yaṃ ekajjham samvattati ca vivaṭṭati ca. Āṇā vattati āṇāya tannivāsīnam devatānam sirasā sampaṭicchanaena, tañca kho kevalam buddhānam ānubhāveneva, na adhippāyavasena, adhippāyavasena pana “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti vacanato tato parampi āṇā pavatteyya.

Na uppajjantīti pana atthīti, “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī”tiādiṃ imissaṃ lokadhātuyam ṭhatvā vadantena bhagavatā, “kiṃ panāvuso sārīputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho aham, bhante, noti vadeyya”nti, vatvā tassa kāraṇam dassetuṃ, “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtam imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo katham paricchinnoti carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento “tatthā”tiādimāha. Nisinnakālato paṭṭhāyāti paṭilomakkamena vadati. Parinibbānato paṭṭhāyāti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. Etthantareti carimabhava bodhisattassa paṭisandhiggahaṇam dhātuparinibbānanti etesaṃ antare.

Aññassa buddhassa uppatti na nivāritā, tattha kāraṇam dassetuṃ “tīṇi hī”tiādi vuttaṃ. Paṭipattiantaradhānena hi sāsanaassa osakkittatā aparassa buddhassa uppatti laddhāvasarā hoti. Paṭipadāti paṭivedhāvahā pubbabhāgapāṭipadā. “Pariyatti

pamāṇa”nti vatvā tamattham bodhisattam nidassanam katvā dassetum, “yathā”tiādi vuttam tayidaṃ hīnam katanti daṭṭhabbam. Niyyānikadhammassa ṭhitiñhi dassento aniyyānikadhammam nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti, “yo pana bhikkhū”tiādinayappattā sikkhāpadapāḷi mātikā, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhuddese pabbajjāyupāsampadākammesu ca sāsanaṃ tiṭṭhatīti attho. Atha vā pātimokkhe dharanteyeva pabbajjā upāsampadā ca, evaṃ sati tadubhayam pātimokkhe antogadham tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanaṃ ṭhītihetūti āha - “pātimokkhapabbajjāyupāsampadāsu ṭhītāsu sāsanaṃ tiṭṭhati”ti. Yasmā vā upāsampadādhīnam pātimokkham, upāsampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe siddhe, siddhāsu pabbajjāyupāsampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. Pacchimapaṭivedhato hi param paṭivedhasāsanaṃ, pacchimasīlato ca param paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭham nāma hoti. Osakkitaṃ nāmāti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato param vinaṭṭham nāma hotīti attho.

Tena kāmam “sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇa”nti vuttam, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati appaṭiṭṭhā hoti, tasmā paṭipattiantaradhānam sāsanaosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanaosakkanam dhātuparinibbānosānanti dassetum, “tīṇi parinibbānāni”ti vuttam.

Kāruṇṇanti paridevanakāruṇṇam. Jambudīpe dīpantaresu devanāgābrahmalokesu ca vipakiritvā ṭhītānam dhātūnam mahābodhipallaṅke ekajjham sannipatanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā utṭhānam, ekajālībhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavaseneva veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnaṃ suvaṇṇam viya ekasadisāti tesam desanāpi ekarasā evāti āha - “desanāya ca visesābhāvato”ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. Vivādabhāvatoti etena vivādābhāvattham dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapaṇhe. Ekaṃ buddham dhāretīti ekabuddhadhāraṇī. Etena evaṃ sabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretum asamattā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi guṇadhammānam bhāriyo viseso na sakkā dhāretunti, “na dhāreyyā”ti vatvā tameva adhāraṇam pariyāyantarenapi pakāsento “caleyyā”tiādimāha. Tattha caleyyāti paripphandeyya. Kampeyyāti pavedheyya. Nameyyāti ekapassena nameyya. Onameyyāti osīdeyya. Vinameyyāti vividham itocito ca nameyya. Vikireyyāti vātena thusamuṭṭhi viya vipakireyya. Vidhameyyāti vinasseyya. Viddhamseyyāti sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca katthaci na tiṭṭheyyāti āha “na ṭhānamupagaccheyyā”ti.

Idāni tattha nidassanam dassento, “yathā, mahārājā”tiādimāha. Tattha samupādikāti samam uddham pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samam gāminīti attho. Vaṇṇenāti saṇṭhānena. Pamāṇenāti ārohana. Kisathūlenāti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho.

Chādentanti rocentam rucim uppādentam. Tandīkatoti tena bhojanena tandībhūto. Anonamitadaṇḍajātoti yāvadattam bhojanena onamitum asakkuṇeyyatāya anonamitadaṇḍo viya jāto. Sakim bhutto vameyyāti ekampi ālopaṃ ajjhoharivā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero “ratanam nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃdhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hotī”ti dassento, “idha, mahārāja, dve sakaṭā”tiādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchiokkamanādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Ekaṣakaṭato ratananti ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. Aggoti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatīti sabhāvabhūtā akittimā pakati. Kāraṇamahantatāyāti mahantehi buddhakāradhammehi pāramitāsaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathaviādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca sakkabhāvādayo attano attano visaye ekeka eva, sammāsambuddhopi mahanto attano visaye ekova, ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ “ākāso viya anantavisayo bhagavā ekova hotī”ti vadanto paracakkavāḷesu dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva padenāti “ekissā lokadhātuyā”ti iminā eva padena. Dasacakkavāḷasahassāni gahitāni jātikhattatā. Ekacakkavāḷenevāti iminā ekacakkavāḷeneva. Yathā - “imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti”ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambudīpeyeve, tatthapi majjhimapadesa evāti paricchinditum vaṭṭati; evaṃ “ekissā lokadhātuyā”ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchinditum vaṭṭati.

Vivādūpacchedatoti vivādūpacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādayevettha vivādūpacchedo. Ekasmim dīpetiādīnā dīpantarepi ekajjhaṃ na uppajjanti, pageva ekadīpeti dasseti. So parihāyethāti cakkavāḷassa padese eva vattitabbatā parihāyeyya.

130. Manussattanti manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇasampattiādīnaṃ yoggabhāvato. Liṅgasampattīti purisabhāvo. Hetūti manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. Satthāradassananti satthusammukhībhāvo. Pabbajjāti kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. Guṇasampattīti abhiññādiguṇasampadā. Adhikāroti buddhaṃ uddissa adhiko sakkāro. Chandatāti sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. Aṭṭhadhammasamodhānāti etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. Abhinīhāroti kāyapaṇidhānaṃ. Samijjhatīti nipphajjatīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā cariyāpiṭakavaṇṇanāya vuttanayeneva veditabbo.

Sabbākāraparipūramevāti paripuṇṇalakkaṇatāya sattussadādīhi sabbākārehi sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatā sambhavati, dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantaravāre “yasmā”tiādi.

Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmim manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeve hi purisākāraṃ sandhāya vuttaṃ - “yaṃ puriso brahmattaṃ kareyyā”ti. Tenevāha “samānepī”tiādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjantīti āha “brahmatta”ntiādi.

131. Kāyaduccaritassātiādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṃ samaṅgo, so etassa atthīti samaṅgī, samannāgato. Samañjanasīlo vā samaṅgī. Pubbabhāge āyūhanasamaṅgitā, sanniṭṭhāpakacetanāvasena cetanāsamaṅgitā. Cetanāsantativasena vā āyūhanasamaṅgitā, taṃtaṃcetanākhaṇavasena cetanāsamaṅgitā. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammaṣa vasena kammaṣamaṅgitā, kamme pana vipaccitūṃ āraddhe vipākappavattivasena vipākamaṅgitā. Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena upaṭṭhānaṣamaṅgitā. Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇeti kusalakammaṣa ca akusalakammaṣa ca samīhanakkhaṇe. Tathāti iminā kusalākusalakammaṣaṃ ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānaṣamaṭṭhaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. Vipākārahanti dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. Calatīti parivattati. Ekena hi kammunā taje nimitte upaṭṭhāpīte paccayavisesavasena tato aññena kammunā aññassa nimittassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ.

Sunakhajīvikoti sunakhehi jīvanasīlo. Talasantharaṇapūjanti bhūmitalassa pupphehi santaraṇapūjaṃ. Āyūhanacetanākammaṣamaṅgitāvasenāti kāyaduccaritassa aparāparaṃ āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseeva pakappane kammakkhaya karaṇāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhāvassa vasena.

132. Evaṃ sassirikanti vuttappakārena anekadhātuvibhajanādinā nānāyavicittatāya paramanipuṇagambhīratāya ca atthato byañjanato ca sasobhaṃ katvā.

Naṃ dhārehīti ettha nanti nipātamattaṃ. Dhātuādivasena parivaṭṭīyanti atthā etehīti parivaṭṭā, desanābheda. Cattāro parivaṭṭā etassa, etasmiṃ vāti catuparivaṭṭo, dhammapariyāyo. Dhammo ca so pariyattibhāvato yathāvuttenatthena ādāsoti dhammādāso. Upaṭṭhānaṭṭhena yathādhammānaṃ ādāsotipi dhammādāso. Yathā hi ādāsena sattānaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ, evaṃ imināpi suttena yogīnaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ. Tasmāti yasmā iminā suttena kilese madditvā samathādhigamena yogino jayappattā; tasmā amatapurappavesane ugghosana mahābheritāya ca amatadundubhi. Idha vuttanti imasmiṃ sutte vuttaṃ. Anuttaro saṅgāma vijayoti anuttarabhāvato kilesasaṅgāma vijayo, “vijeti etenā”ti katvā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bahudhātukasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Samaññāyati etāyāti samaññā, nāmanti attho. Ayamayaṃ nāmāti paññāpentī etāya, tathāpaññāpanamattanti vā paññatti, nāmameva. Tenāha “purimapaḍasseva vevacana”nti. Sesasupīti “paṇḍavassa pabbatassā”tiādīsu tīsu vāresupi.

Samuṭṭhānaṃ tāva suttassa kathetvā atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ “tadā kirā”tiādi vuttaṃ. Na pabbatehi atthoti na bhagavato pabbatehi kathitehi attho atthi. Isigilibhāvoti isigilināmatā. Itīti iminā kāraṇena, imaṃ aṭṭhuppattiṃ avekkhantoti attho.

Cetiyagabbhetti cetiyaghare cetiyassa abbhantare. Yamakamahādvāranti yamakavāṭayuttaṃ mahantaṃ dvāraṃ. Dvedhā katvāti pabbatassa abbhantare maṇḍapasaṅkhepena leṇaṃ nimminivā dvedhā katvā tadā te tattha vasiṃsu.

Vasitakālaṇca kathento tesam mātuyā yāva tatiyabhavato paṭṭhāya samudāgamam dassetuṃ, “atīte kirā”tiādi vuttaṃ. Patthesīti tassā kira khettaḥṭṭiyā vīhaya bhajjantiyā tattha mahākaraṇjapupphappamāṇā mahantā manoharā pañcasatamattā lājā jāyimsu. Sā tā gahetvā mahante paduminipatte ṭhapesi. Tasmiṇca samaye eko paccekabuddho tassā anuggahatthaṃ avidūre khettaḥṭṭiyā gacchati. Sā taṃ disvā pasannamānasā supupphitaṃ mahantaṃ ekaṃ padumaṃ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā, “imassa, bhante, puñṇassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyya”nti pañca puttasaṭāni patthesi. Tasmiṃyeva khaṇeti yadā sā yathāvuttaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi; tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā sambhata sambhārā paripakkapaccekabodhiṇṇā tassēva paccekabuddhassa madhuramaṃsaṃ datvā, “etissā puttā bhavyeyyāma”ti patthayimsu. Atītāsu anekajātīsu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesam ahoṣīti vadanti. Pāduddhāreti pāduddhāre pāduddhāre. Pāduddhārasīsenā cettha nikkhipanaṃ āha.

Gabbhamalaṃ nissāyāti bahi nikkhantaṃ gabbhamalaṃ nissayaṃ katvā saṃsedajabhāvena nibbattā. Opapātikabhāvenāti keci. Khayavayaṃ paṭṭhapetvāti vipassanaṃ ārabhitvā. Vipassanāti aniccānupassanāpubbikā sappaccayanāmarūpadassanapubbikā ca, saṅkhāre sammasantassa aniccalakkhaṇe diṭṭhe, “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti sesalakkhaṇāni suviñṇeyyāneva honti. Paccekabodhiṇṇaṃ nibbattayimsūti dve asaṅkheyyāni kappānaṃ sataṣaṭṭhaṇca paccekabodhipāramitāya parinipphannaṃ tā ṇṇassa paripākattā vuttanayena sayameva vipassanaṃ pavattetvā matthakaṃ pāpetvā paccekabodhiṇṇaṃ adhigacchimsu. Sabbepi te taṃyeva gāthaṃ abhāsiṃsūti āha - “ayaṃ tesam byākaraṇagāthā ahoṣī”ti.

Saroruhanti sarasi jātaṃ. Padumapālāsapattajanti khuddakamahantehi kamaladalehi saha jātaṃ. Khuddakamahantakamaladalasaṅkhātāni vā padumapālāsapattāni ettha santīti padumapālāsapattaṃ, padumagacchaṃ. Tattha jātanti padumapālāsapattajaṃ. Supupphitanti suṭṭhu pupphitaṃ sammā vikaṣitaṃ. Bhamaragaṇānucinnaṃ bhamaragaṇehi anukulaṇceva anuparibbhamitaṇca. Aniccatāyupagatanti khaṇe khaṇe vaṇṇabhedādivasena aniccatāya upagataṃ. Veditvāti vipassanāpañṇāsahitāya maggapañṇāya jānitvā. Eko careti tasmā aññopi mādiso hotukāmo evaṃ paṭipajjitvā eko care khaggavisāṇakappoti.

135. Satisārasīlasārādisamannāgamanena sattesu sārabhūtā. Sabbaso vaṭṭadukkhassa vigatattā niddukkhā. Samucchinnaṭṭhāyā nittaṇhā. Mānacchidoti thutivacanaṃ.

Etesaṃ ekanāmakāyevāti etesaṃ āgatānaṃ paccekabuddhānaṃ pāliyaṃ anāgatā aññe paccekabuddhā samānanāmakā eva. Vuttamevatthaṃ pākaṭikaraṇatthaṃ “imesu hi”tiādi vuttaṃ. Visuṃ visuṃ avatvāti paccekaṃ sarūpato avatvā. Aññe cāti asādhāraṇattā āha. Sesaṃ suviñṇeyyameva.

Isigilisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Dosehi ārakāti ariyaṃ. Tenāha “niddosa”nti. Sā pana niddosatā lokuttarabhāvena savisesāti āha “lokuttara”nti. Sammā sundaro pasattho niyyāniko samādhī sammāsamādhīti āha - “sammāsamādhīti maggasamādhī”nti. Upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti upanisaṃ, kāraṇanti āha - “saupanisaṃti sappaccaya”nti. Parikaroti parivāretīti parikkhāroti āha - “saparikkhāraṇti saparivāra”nti.

Parivāritāti sahaṇāṭadipaccayabhāvena parivāraṇtehi viya upagatā. Purecārikāti vuttāṇagāminibhāvanā sahaṇāṭadipaccayavasena paccayattā purassarā. Tenāha - “vipassanāsammādiṭṭhi cā”ti. Idāni tāni kiccato dassetuṃ, “vipassanāsammādiṭṭhi”tiādi vuttaṃ. Tattha parivīmaṃsaggahaṇaṃ tattha tattha cittuppāde vīmaṃsādhīpateyyena pavattiyā sammādiṭṭhiyā pubbaṅgamabhāvadassanattamaṃ. Tenassa maggasaṃmādhissa nānākhaṇikaṃ pubbaṅgamabhāvaṃ dasseti. Vīmaṃsanapariyosāneti tathāpavattaanulomañāṇassa osāne. Bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayaṃānāti attano santāne dīgharattaṃ anusayitaṃ kilesavaṭṭaṃ samucchindanti. Vūpasamayamaṇāti tasseeva vevacanaṃ. Vūpasamayamaṇāti vā tato eva avasiṭṭhampi vaṭṭaṃ appavattikaraṇavasena vūpasamenti. Tenevāha - “maggasaṃmādiṭṭhi...pe... uppajjati”ti. Sāti sammādiṭṭhi. Duvidhāpīti yathāvuttā duvidhāpi. Idha adhippetā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya kiccassa dassitattā.

Lakkhaṇe paṭivijjhamāne lakkhaṇiko dhammo paṭividdho hotīti āha - “micchādiṭṭhiṃ...pe... ārammaṇato pajānāti”ti. Vipassanāsammādiṭṭhiyampi eseva nayo. Kiccatoti bhāvanākiccato. Sammādiṭṭhiyaṃ tadadhigataasammohatāya asammohato pajānāti. Kiccatoti paṭivedhakiccato. Taṃ pana sabbathā asammuyhānamevāti āha “asammohato”ti. Evaṃ pajānaṇāti micchādiṭṭhi micchādiṭṭhīti yāthāvato avabodho. Assāti taṃsamaṅgino puggalassa.

Dvāyanti -kāro dīghaṃ katvā vutto. Tenāha “dvayaṃ vadāmī”ti. Dve avayavā etassāti dvayaṃ. Tenāha “duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmī”ti. Puññassa eko bhāgo so eva puññabhāgiko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā itthilīṅgavasena “puññabhāgiyā”ti vuttaṃ. Upadhisāṅkhātassāti khandhapabandhasāṅkhātassa.

Amatadvāraṇti ariyamaggaṃ. Paññāpetīti niyyānādīpakārato paññāpeti. Tenāha “vibhajitvā dasseti”ti. Tattha sammohassa viddhaṃsaṇena asammohato dasseti. Tasmīṃ attheti amatadvārapaññāpane atthe. Bojjhaṅgappattāti bojjhaṅgabhāvappattā. Maggabhāvena niyyānabhāvena pavattiyā maggapaññāya atṭhannampi sādhaṇaṇattā samudāyassa ca avayavo aṅganti katvā sesadhamme aṅgikabhāvena dassento “ariyamaggassa aṅga”nti āha. So bhikkhūti micchādiṭṭhiṃ “micchādiṭṭhi”ti sammādiṭṭhiṃ “sammādiṭṭhi”ti jānanto bhikkhu. Pajahanatthāyāti samucchadavasena pajahanāya. Paṭilābhatthāyāti maggasaṃmādiṭṭhiyā adhigamāya. Kusalavāyāmoti vipassanāsampayuttova kosallasambhūto vāyāmo. Saratīti sato, taṃ panassa saraṇaṃ satisamaṅgitāyāti āha “satiyā samannāgato”ti. Kāmañcettha vipassanāsammādiṭṭhiṃ yathābhūtā sammāvāyāmasatiyo sahaṇāṭā ca purejātā ca hutvā parivārenti, “itīyime tayo dhammā sammādiṭṭhiṃ anuparidhāvanti anuparivattantī”ti pana vacanato, “ettha hī”tiādinā maggasaṃmādiṭṭhiyā eva sesadhammānaṃ yathārahaṃ sahacaraṇabhāvena parivāraṇaṃ yojitaṃ. Sammāsaṅkappādīnanti ādi-saddena sammāvācākamantājīvānaṃ gahaṇaṃ itaresaṃ parivārabhāvena gahitattā. Na hi sakkā te eva parivāre parivāravante ca katvā vattaṃ saṅkarato sammohajananato ca. Tayoti sammādiṭṭhivāyāmasatiyo

sahajātaparivārāva honti maggakkhaṇikānaṃ tesam adhippetattā vipassanākhaṇaviratīnaṃ asambhavato.

137. Takkanavasena lokasiddhenāti adhippāyo. “Evañcevañca bhavitabba”nti vividhaṃ takkanaṃ kūpe viya udakassa ārammaṇassa ākaḍḍhanaṃ vitakkaṃ vitakko. Saṅkappanavasenaṃ taṃ taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kappanavasena. Takkanaṃ kappananti ca ataṃsahajātānamevāti daṭṭhabbaṃ. Ekaggoti iminā samādhinā laddhupakārasseva vitakkassa appanāpariyāyo hotīti dasseti. Visesena vā appanā vitakkassa vasena cittaṃ ārammaṇaṃ abhiropeti, vitakke asati kathanti āha “vitakke panā”tiādi. Attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhati, etena ārammaṇadhammānaṃ gahaṇaṃ nāma sabhāvasiddhaṃ, na dhammantaramapekkhati, vitakko pana pavattamāno ārammaṇābhiniropanavaseneva pavattatīti dasseti. Evaṃ santepi sabhāvāvitakkacittuppadato savitakkacittuppadassa ārammaṇaggahaṇaviseso vitakkena jātoti katvā vitakko cittassa ārammaṇaggahaṇe visesapaccayoti pākaṭoyamattho. Apare pana bhaṇanti - yathā koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhīnaṃ mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati vitakkassa ārammaṇābhiniropanasabhāvattā, aññesaṃ dhammānañca avitakkasabhāvato. Tenāha bhagavā - “cetaso abhiniropanā”ti.

Yadi evaṃ kathaṃ avitakkacittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Paricayenāti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ; tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva; yathā ñāṇasahagataṃ cittaṃ sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati; yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vācam saṅkharotīti vācam uppādeti, vacīghosuppattiyā visesapaccayo hotīti attho. Lokiyavitakko dvattiṃsacittasahagato vācam saṅkharoti vacīviññattijananato. Vacīsaṅkhārotveva panassa nāmaṃ hoti ruḥhito, taṃsamattatānirodhato vā sambhavato pana saṅkhāroti. “Lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārentī”ti vatvā tividhe sammāsaṅkappe kadāci katamaṃ parivārentīti? Codanaṃ sandhāyāha “etthā”tiādi. Nānācittesu labbhanti nānāsamannāhārahettukattā, pubbabhāgeyeva ca te uppajjantīti. Tīṇi nāmāni labhati tividhassapi paṭipakkhassa samucchindanena sātisaṃsaṃ tiṇṇampi kiccakaraṇato. Esa nayo sammāvācādīsipi.

138. Viramati etāyāti veramaṇī virati vuccati. Sā musāvādato viramaṇassa kāraṇabhāvato cetanāpi verassa maṇanato vināsanato viratipīti āha - “viratipi cetanāpi vaṭṭatī”ti. Ārakā ramatīti samucchinnehi dūrato samussāreti. Vinā tehi ramatīti accantameva tehi vinā bhavati. Tato tatoti diṭṭhe adiṭṭhavādādito musāvādā. Visesato anuppattidhammattā paṭinivattā hutvā.

140. Tividhena kuhanavattunāti paccayapaṭisevana-sāmantajappana-iriyāpathapavattanasāṅkhātena pāpicchatā nibbattena tividhena kuhanavattunā. Etāya kuhanāya kāraṇabhūtāya paccayuppādanatthaṃ nimittaṃ sīlaṃ etesanti yojanā. Attavisayalābhahetu akkosanakhumsanavambhanādivasena pisanam

ghaṭṭanaṃ viheṭṭhanaṃ nippeso. Ito laddhaṃ aññassa, tato laddhaṃ parassa datvā evaṃ lābhena lābhaṃ nijjigīṃsatīti lābhena lābhaṃ nijjigīṃsanā. Pāḷiyaṃ āgato kuhanādivasena micchāājīvo. Ko pana soti āha “ājīvahetū”tiādi. Tāsaṃyevāti avadhāraṇaṃ, “ājīvo kuppamāno kāyavacīdvāresu eva kuppātī”ti katvā vuttaṃ.

141. Sammā pasatthā sobhanā niyyānikā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, puggalo. Tassa pana yasmā sammādiṭṭhi saccābhisamayassa nibbānasacchikiriyāya avassayo, tasmā vuttaṃ - “maggasammādiṭṭhiyaṃ ʈhitassā”ti. Pahoti bhavati tāya saheva uppajjati pavattati. Paccavekkhaṇañāṇaṃ yāthāvato jānanaṭṭhena sammāñāṇanti idhāhippetamaṃ, tañca kho maggasamādhimhi ʈhite eva hotīti imamatthaṃ dassetuṃ āha - “maggasammāsamādhimhi...pe... sammāñāṇaṃ pahotī”tiādi. Iminā kiṃ dassetīti? Yathā maggasammādiṭṭhiyaṃ ʈhito puggalo, “sammādiṭṭhi”ti vutto, evaṃ maggaphalapaccavekkhaṇañāṇe ʈhito, “sammāñāṇo”ti vutto, tassa ca maggaphalasammāsamādhipavattiyā pahoti sammāñāṇassa sammāvimuttiyā pahotīti imamatthaṃ dasseti. Phalasamādhi tāva pavattatu, maggasamādhi pana kathanti? Tampi akuppabhāvatāya accantasamādhībhāvato kiccanipphattiyā pavattatevāti vattabbataṃ labhati. ʈhapetvā aṭṭhaphalaṅgānīti phalabhūtāni sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni, “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī”tiādinā viṣuṃ gahitattā ʈhapetvā. Sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvāti paccavekkhaṇañāṇaṃ sammāñāṇaṃ katvā. Phalaṃ kātunti phaladhammasahacaritatāya vipākasabhāvatāya ca “phala”nti laddhanāme phalasampayuttadhamme sammāvimuttiṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tathā ca vuttaṃ sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ “phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni ʈhapetvā sesadhammā sammāvimuttīti veditabbā”ti.

142. Nijjīṇṇāti nijjīritā, viddhastā vināsītāti attho. Phalaṃ kathitanti “sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjīṇṇā hotī”ti iminā vārena sāmāññaphalaṃ kathitanti vadanti, nijjīraṇaṃ paṭippassambhananti adhippāyo. Nijjīraṇaṃ pana samucchindananti katvā, majjhimbhāṇakā...pe... maggo kathitoti vadanti. Dassanaṭṭhenāti pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ paccakkhato dassanaṭṭhena. Veditakaraṇaṭṭhenāti paccakkhena yathādiṭṭhānaṃ maggaphalānaṃ pākāṭakaraṇaṭṭhena. Tadadhimuttaṭṭhenāti tasmīṃ yathāsacchikate nibbāne adhimuccanabhāvena.

Kusalapakkhāti anavajjakotṭhāsā. Mahāvipākādānenāti mahato vipulassa lokuttarassa sukhavipākassa ceva kāyikādidukkhavipākassa ca dānena.

Yathā mahāvipākassa dānena mahācattārīsakaṃ, tathā bahutāyapi mahācattārīsakoti dassetuṃ, “imasmiṃca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā”tiādi vuttaṃ. Bahuatthopi hi mahā-saddo hoti “mahājano”tiādīsu. Ettha ca “natthi dinna”ntiādinā vatthubhedena dasa micchādiṭṭhidhammā kathitā, vatthubhedeneva, “atthi dinna”ntiādinā dasa sammādiṭṭhidhammāti vīsati hoti. Yathā “sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahotī”tiādinā maggavasena dasa sammattadhammā, tappaṭipakkhabhūtā “micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahotī”tiādinā atthato dasa micchattadhammāti vīsati, tathā phalavasena tesu evaṃ vīsati. Kathaṃ vārepi sammādiṭṭhiādayo dasāti vīsati? Evamete dve cattārīsakāni purimena saddhiṃ tayo cattārīsakā vibhāvitāti veditabbā.

143. Pasam̐siyassa ujuvipaccanīkaṃ nindiyaṃ pasam̐santopi atthato pasam̐siyaṃ nindanto nāma hoti. Pasam̐siyassa guṇaparidham̐sanamukheneva hi nindiyassa pasam̐sāya pavattanatoti āha - “micchādiṭṭhināmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāmā”tiādi. Evamādiṭṭhi ādisaddena “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”ti evamādiṃ saṅgaṇhāti; tasmā evaṃvādinoti evaṃ hetu paṭikkhepavādinoti attho. Okkantaniyāmāti ogāḷhamicchattaniyāmā. Evarūpaṃ laddhiṃ gahetvātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Ediso hi “buddhānampi atekiccho”tiādi vuttasadiso.

Attano nindābhayenāti “sammādiṭṭhiṃca nāmete garahantī”ādinā upari parehi vattabbanindābhayena. Ghaṭṭanabhayenāti tathā paresaṃ āsādanābhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, garahato parittāso upārambhabhayaṃ, taṃ pana atthato upavādabhayaṃ hotīti āha “upavādabhayenā”ti. Sesam̐ suviññeyyameva.

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. Pubbenāti nissakke karaṇavacanaṃ. “Aparaṃ visesa”nti vuttattā visesavisayo ca pubbasaddoti āha - “sīlapiṇḍapūraṇādito pubbavisesato”ti.

145. Āraddho yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ārādhito. Yadatthāya sāsane pabbajjā, visesāpatti ca, tadevettha appattanti adhippetam̐, taṃ jhānavipassanānimittanti āha - “appattassa arahattassā”ti. Komudīti kumudavati. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti. Tenāha - “kumudānaṃ atthitāya komudī”ti. Kumudānaṃ samūho, kumudāni eva vā komudā, te ettha atthīti komudīti. Pavāraṇasaṅgahanti mahāpavāraṇaṃ akatvā āgamanīyasaṅgahaṇaṃ.

Āraddhavipassakassāti ārabhitavipassanassa, vipassanaṃ vaḍḍhetvā ussukkāpetvā vipassissa. Bhikkhū idha osarissanti vutthavassā pavāritapavāraṇā “bhagavantam̐ vandissāma, kammaṭṭhānaṃ sodhessāma, yathāladdham̐ visesaṃca pavedissāmā”ti ajjhāsayena. Ime bhikkhūti ime taruṇasamathavipassanā bhikkhū. Visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti senāsanasappāyādiābhena. Apalibuddhanti aññehi anupaddutaṃ. Senāsaṇaṃ gahetuṃ na labhanti antovassabhāvato. Ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti, tasmā sutasutaṭṭhāneyeva ekamāsaṃ vasitvā osariṃsu.

146. Alanti yuttaṃ, opāyikanti attho, “alameva nibbinditu”ntiādīsu viya. Puṭabaddham̐ pariharitvā asitaṃ puṭosaṃ a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha “pātheyya”nti.

147. Vipassanā kathitāti aniccasaññāmukheneva vipassanābhāvanā kathitā. Na hi kevalāya aniccānupassanāya vipassanākiccaṃ samijjhati. Bahū bhikkhū te ca vitthārarucikāti adhippāyo. Tenāha “tasmā”tiādi.

149. Sabbatthāti sabbavāresu. “Tasmā tiha, bhikkhave, vedanānupassī”tiādīsopi pītipaṭisaṃveditādivaseneva vedanānupassanāya vuttattā, “sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vutta”nti āha. Satipaṭṭhānabhāvanāmanasikāratāya vuttaṃ - “sādhukaṃ manasikāra”nti. Saññānāmena paññā vuttā tesam̐ payogattā. Manasikāranāmena vedanā vuttā, bhāvanāya paricitattā ārammaṇassa manasikāranti katvā. Vitakkavicāre ṭhapetvāti vuttaṃ vacīsaṅkhārattā tesam̐.

Evam sante pīti yadipi manasikārapariyāpannatāya “manasikāro”ti vuttaṃ, evaṃ sante vedanānupassanābhāvo na yujjati, assāsapassāsā hissa ārammaṇaṃ. Vatthunti sukhādīnaṃ vedanānaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati, vedanāya ekantabhāvadassanena tassa vedanānupassanābhāvo yujjati evāti imamatthaṃ dasseti. Etassa anuyogassa.

Dvīhākārehīti ye sandhāya vuttaṃ, te dassento “ārammaṇato asammohato cā”ti āha. Sappīti ke dve jhāneti pītisahagatāni paṭhamadutiya jhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. Samāpattikkhaṇeti samāpajjanakkhaṇe. Jhānapaṭilābhenāti jhānena samaṅgībhāvena. Ārammaṇato ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃviditova hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā; evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. Vipassanākkhaṇeti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya visesato dassanakkhaṇe. Lakkhaṇapaṭivedhāti pītiyā salakkhaṇassa sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmāññato ca lakkhaṇaṃ, tasmīṃ vidite sā yāthāvato viditā hoti. Tenāha - “asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti”ti.

Idāni tamatthaṃ pāliya vibhāvetuṃ, “vuttampi ceta”ntiādi vuttaṃ. Tattha dīghaṃ assāsavasena dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti jhānapariyāpannaṃ avikkhepoti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampaṃyuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampaṃyuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva honti. Sati upaṭṭhitā hotīti dīghaṃ assāsavasena jhānasampaṃyuttā sati tasmīṃ ārammaṇe upaṭṭhite ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā eva nāma hoti. Tāya satiyāti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭividditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Avasesapadānipīti “dīghaṃ passāsavasena”tiā dipadānipi.

Evaṃ paṭisambhidāmagge vuttamatthaṃ imasmīṃ sutte yojetvā dassetuṃ, “itī”tiādi vuttaṃ. Imināpi yoginā manasikārena paṭilābhitabbato paṭilābhoti vuttaṃ - “jhānasampaṃyutte vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhenā”ti.

Assāsapassāsanimittanti assāsapassāse nissāya paṭiladdhapaṭibhāganimittaṃ ārammaṇaṃ kiñcāpi karoti; satīṇca sampajaññaṇca upaṭṭhapetvā pavattanato ārammaṇamukhena tadārammaṇassa paṭisaṃviditattā citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Evaṃ cittānupassanāpi satisampajaññabaleneva hotīti āha “na hī”tiādi. Pajahati etena, sayaṃ vā pajahatīti pahānaṃ, ñāṇaṃ. Domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ tadekaṭṭhabhāvato. Tassāti nīvaraṇapabbassa. Pahānakaraññānti pajahanaññaṇaṃ. Vipassanāparamparanti paṭipāṭiyā vipassanamāha. Samathapaṭipannanti majjhimasamathanimittaṃ paṭipannacittaṃ ajjuhekkhati. Ekato upaṭṭhānanti paṭipakkhavigamena ekabhāvena upaṭṭhānaṃ. Sahajātānaṃ ajjuhekkhanā hotīti paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpārassa anāpajjitattā ārammaṇānaṃ ajjuhekkhanā, “yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī”ti, evaṃ vuttaajjuhekkhanā pavattāti paṭipannā. Kevalaṃ nīvaraṇādidhammeti nīvaraṇādidhamme eva pahīne disvā, atha kho tesāṃ pajahanaññaṇampi yāthāvato paññāya disvā ajjuhekkhitā hoti. Vuttañhetuṃ bhagavatā “dhammāpi kho, bhikkhave, pahātābba, pageva adhammā”ti.

150. Aniccādivasena pavicinatīti aniccādippakārehi vicinati passati. Nirāmisāti kilesāmisarahitā. Kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyāti kāyacittānaṃ sādhubhāvūpagamanena vikkhambhitattā. Sahajātadhammānaṃ ekasabhāvena pavattiyā sahajātaajjuhekkhanāya ajjuhekkhitā hoti.

Tasmiṃ kāye pavattā kāyārammaṇā sati, pubbabhāgiyo satisambojjhaṅgo. Esa nayo sesesupi. Somanassasahagatacittuppadavasena cetaṃ okkamaṇaṃ oliyanaṃ kosajjaṃ, tato ativattanaṃ atidhāvanaṃ uddhaccaṃ, tadubhayavidhurā bojjhaṅguhekkhābhūtā anosakkanaanativattanasāṅkhātā majjhataṅkārātā. Idāni yatheva hītiādinā tameva majjhataṅkārāṃ upamāya vibhāveti. Tudanaṃ vā patodena. Ākaḍḍhanaṃ vā rasminā. Natthi na kātabbaṃ atthi. Ekacittakkhaṇikāti ekekasmīṃ citte vipassanāvasena saha uppajjanakā. Nānārasalakkaṇāti nānākiccā ceva nānāsabhāvā ca.

152. Vuttatthāneva sabbāsavasuttavaṇṇanāyaṃ ānāpānārammaṇā aparāparaṃ pavattasatiyo ārammaṇasīsena tadārammaṇā dhammā gahitā, tā panekasantāne lokiyacittasampayuttāti lokiyā, tā vaḍḍhamānā lokiyaṃ catubbidhampi satipaṭṭhānaṃ paripūrenti. Vijjāvimutti phalanibbānanti vimuttīnaṃ phalabhūtaṃ tehiyeva veditabbaṃ kilesanibbānaṃ, amatamahānibbānameva vijjāvimuttīnaṃ adhigamena adhigantabbatāya tathā vuttaṃ. Paripūraṇaṇcassa ārammaṇaṃ katvā amatassānubhavanameva. Idha sutte lokiyāpi bojjhaṅgā kathitā lokuttarāpīti ettakaṃ gahetvā, “iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṃ kathita”nti ca atthavaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ kathitaṃ. Theroti mahādhammarakkhitatthero. Aññattha evaṃ hotīti aññasmīṃ lokiyalokuttaradhammānaṃ tattha tattha vomissakanayena āgatasutte evaṃ lokiyaṃ āgataṃ, idha lokuttaraṃ āgatanti kathetabbaṃ hoti. Lokuttaraṃ upari āgatanti vijjāvimuttiṃ paripūrentīti evaṃ lokuttaraṃ upari desanāyaṃ āgataṃ; tasmā lokiyā eva bojjhaṅgā vijjāvimutti paripūrikā kathetabbā lokuttarānaṃ bojjhaṅgānaṃ vijjāgahaṇena gahitattā, tasmā therena vuttoyevettha attho gahetabbo. Sesāṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ānāpānassatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-154. Tappaṭisaraṇānaṃ kāmāvacarasattānaṃ paṭisaraṇaṭṭhena gehā kāmaguṇā, gehe sitā ārabha pavattiyā allīnāti gehassitā. Sarantīti vegasā pavattanti. Vegena hi pavatti dhāvatīti vuccati. Saṅkappāti ye keci micchāsāṅkappā, byāpādavihiṃsāsāṅkappādayopi kāmaguṇasitā evāti. Gocarajjhataṃsmiṃyevāti pariggahite kammaṭṭhāne eva vattanti. Tañhi dhammasena upaṭṭhitāya bhāvanāya gocarabhāvato “gocarajjhata”nti vuttaṃ. Assāsapassāsakāye gatā pavattāti kāyagatā, taṃ kāyagatāsatiṃ. Satisīsena taṃsahagate bhāvanādhamme vadati assāsapassāsakāyādi ke taṃtaṃkoṭṭhāse samathavatthubhāvena pariggahetvā satiyā pariggahitattā; tathāpariggahite vā te ārabha aniccādimanasikārasena pavattā kāyārammaṇā satī satibhāvena vatvā ekajjaṃ dassento “kāyapariggāhika”ntiādimāha.

Satipaṭṭhāneti mahāsatiṭṭhānasutte, cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā, cuṇṇakajātāni aṭṭhikāni pariyosānaṃ katvā kāyānupassanā niddiṭṭhā, idha pana kesādisu vaṇṇakasiṇavasena nibbattitānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena uparidesanāya vaḍḍhitattā aṭṭhārasavidhena kāyagatāsati bhāvanā.

156. Tassa bhikkhunoti yo kāyagatāsati bhāvanāya vasībhūto, tassa bhikkhuno. Sampayogavasena vijjāṃ bhajantīti saha jātā-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayavasena vijjāṃ bhajanti, tāya saha ekībhāvamiva gacchantīti attho. Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantīti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse vattanti. Tāhi sampayuttadhammā phassādayo. Nanu cettha vijjānaṃ vijjābhāgiyatā na sambhavatīti? No na sambhavati. Yāya hi vijjāya vijjāsampayuttānaṃ vijjābhāgiyatā, sā taṃnimittāya vijjāya upacariyatīti. Ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyatā aṭṭhasu vijjāsu ekaṃ “vijjā”ti gahetvā itarā tassā bhāgatāya “vijjābhāgiyā”ti veditabbā. Saddhiṃ pavattanasabhāvāsu ayameva vijjāti vattabbāti niyamassa abhāvato vijjābhāgo viya vijjābhāgiyāpi pavattati evāti vattabbāṃ. Āpopharaṇanti paṭibhāganimittabhūtena āpokasiṇena sabbaso mahāsamuddapharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Dibbacakkhuññaṇassa kiccaṃ pharaṇanti katvā, dibbacakkhuatthaṃ vā ālokaparaṇaṃ dibbacakkhupharaṇanti daṭṭhabbaṃ. Ubhayasmimpi pakkhe samuddaṅgamānaṃ kunnadīnaṃ samuddantogadhata tesā cetasā phuṭatā veditabbā. Kunnadiggahaṇaṇcettha kañcimeva kālaṃ sanditvā tāsā udakassa samuddapariyāpannabhāvūpagamanattā, na bahi mahānadiyo viya parittakālaṭṭhitikāti.

Otāranti kilesupattiyā avasaraṃ, taṃ pana vivaraṃ chiddanti ca vuttaṃ. Ārammaṇanti kilesupattiyā olambanaṃ. Yāva pariyosānāti mattikāpuñjassa yāva pariyosānā.

158. Abhiññāyāti iddhi vidhādi abhiññāya. Sacchikātabbassāti paccakkhato kātabbassa adhiṭṭhānavikubbanādiddhammassa. Abhiññāva kāraṇanti āha - “sacchikiriyāpekkhāya, abhiññākāraṇassa pana siddhiyā pākāṭā”ti. Mariyādabaddhāti udakamātikāmukhe katā.

Yuttayānaṃ viya katāya icchicchite kāle sukhena paccavekkhitabbattā. Paṭiṭṭhakatāyāti sampattīnaṃ paṭiṭṭhābhāvaṃ pāpitāya. Anuppavattitāyāti bhāvanābahulīkārehi anuppavattitāya. Paricayakatāyāti āsevanadaḥhatāya suciraṃ paricayāya. Susampaggahitāyāti sabbaso ukkaṃsaṃ pāpitāya. Susamāradhāyāti ativiya sammadeva nibbattikatāya. Sesā suviññeyyameva.

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. Saṅkhārupapattinti vipākakkhandhasaññitānaṃ saṅkhārānaṃ uppattiṃ, nibbattinti attho. Yasmā avadhāraṇaṃ etasmiṃ pade icchitabbanti, “saṅkhārānaṃ yeva upapatti”nti vatvā tena nivattitaṃ dassento, “na sattassā”ti āha. Tena satto jīvo uppajjatīti micchāvādaṃ paṭikkhipati. Evaṃ uppajjanakadhammavasena uppattiṃ dassetvā idāni uppattijanakadhammavasenapi taṃ dassetuṃ, “puññābhisaṅkhārena vā”tiādi vuttaṃ. Tattha kāmesu puññābhisaṅkhārenapi upapatti hoti, sā pana imasmiṃ sutte gahitāti. Puññābhisaṅkhārena vāti vā-saddo avuttatthāpekkhaṇavikappattho, avuttatthāpekkhāya pana na āgato “āneñjābhisaṅkhārenā”ti. Atha vā upapatti āgatā, evaṃ kiccaṃ āgataṃ, āneñjābhisaṅkhāro panettha sarūpena anāgatopi puññābhisaṅkhāraggaḥḥāneva gahitoti daṭṭhabbaṃ. Keci pana “puññāneñjābhisaṅkhārenā”ti paṭhanti. Bhavūpagakkhandhānanti sugatibhavūpagānaṃ upādānakkhandhānaṃ.

161. Lokikā vaṭṭanti kammavaṭṭassa gahaṇato. Bhavūpapattihetubhūtā okappanīyasaddhā catupārisuddhisīlaṃ tādisaṃ buddhavacanabāhusaccaṃ āmisapariccāgo kammassakatāññaṃ kammaphaladiṭṭhi ca ime saddhādayo veditabbā. Ṭhapetīti paṇidahanavasena ṭhapeti. Paṇidahatīti hi ayamettha attho. Patiṭṭhāpetīti tattha suppatiṭṭhitam katvā ṭhapeti. Sahapatthanāyāti, “aho vatāhaṃ...pe... upapajjeyya”nti evaṃ pavattapattthanāya saha. Saddhādayovāti yathāvuttā saddhādayo eva pañca dhammā upapattiyā saṅkharaṇaṭṭhena saṅkhārā, tasmā eva aññehi viṣiṭṭhabhavūpaharaṇaṭṭhena vihārā nāmāti. Tasmim ṭhāneti tasmim upapattiṭṭhāne.

Pañcadhammāva taṃsamaṅgīpuggalo upapattim maggati gavesati etenāti maggo. Paṭipajjati etāyāti paṭipadā. Cetanā panettha suddhasaṅkhāratāya saddhādiggahaṇeneva gahitā, tasmā avadhāraṇam kataṃ. Upapattipakappanavaseneva pavattiyā patthanāgahaṇeneva tassā gahaṇanti keci. Cittakarayuttagatinibbattanadhammavasena avadhāraṇassa katattā. Cetanā hi nāma kammaṃ, tassā upapattinibbattane vattabbameva natthi, tassā pana kiccakaraṇā saddhādayo patthanā cāti ime dhammā sahakārino bhavūpapattiyā niyāmakā hontīti tatrūpapattiyā pavattantīti tesam maggādibhāvo vutto. Tenāha “yassa hī”tiādi. Tena saddhā patthanā cāti ubhaye dhammā sahitā hutvā kammaṃ visesentā gatim niyamentīti dasseti, paṭisandhiggahaṇam aniyataṃ kevalassa kammassa vasenāti adhippāyo. Kāmañcetta “kammaṃ katvā”ti vuttaṃ, kammāyūhanato pana pageva patthanam ṭhapetumpi vaṭṭatiyeva. Kammaṃ katvāti cettha “tāpetvā bhuñjati, bhutvā sayatī”tiādīsu viya na kālaniyamo, kammaṃ katvā yadā kadāci patthanam kātuṃ vaṭṭatīti ca idaṃ cāritadassanaṃ viya vuttaṃ. Yathā hi bhavapatthanā yāva maggena na samucchiṇṇatī, tāva anuppannābhinavakatūpacitassa kammassa paccayo hotiyeva. Puna tathā visesapaccayo, yathā niyamevā uppāditā. Tena vuttaṃ - “yassa pañca dhammā atthi, na patthanā tassa gati anibaddhā”ti.

165. Sabbasovāti “idaṃ kālakam sāmam setam haritam maṇḍalam aparimaṇḍalam caturaṃsam paripuṇṇam khuddakam mahanta”ntiādinā sabbasova pākaṇam hoti.

167. Sundaroti kālakādidosaarahitatāya sobhano. Ākarasampanno sampannaākarupattiyā. Dhovanādīhīti dhovanatāpanamajjanādīhi.

168. Lokadhātūnam sataṣaṇṇam attano vase vattanato sataṣaṇṇo. Tassa pana tattha obhāsakaraṇam pākaṇanti āha “ālokaṇapharaṇabrahmā”ti. Ayameva nayo heṭṭhā “saṇṇo brahmā”tiādīsupi. Nikkhena katanti nikkhaparimāṇena jambonadena kataṃ. Nikkham pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Suvaṇṇam nāma catudharaṇanti vadanti. Ghaṭṭanamajjanakkhamam na hoti parittabhāvato. Atirekenāti pañcasuvaṇṇaatirekena nikkhappamāṇam asampattena. Vaṇṇavantam pana na hoti avipulatāya ulāram hutvā anupaṭṭhānato. Avaṇṇavantatāya eva pharusadhātukam khāyati. Tāsūti tāsū bhūmīsu, yattha sākā vaddhitvā ṭhitā. Teti suvaṇṇaṅkurā. Pacitvāti tāpetvā. Sampahaṭṭhanti samujjalīkatanti āha - “dhotaghaṭṭitapamajjita”nti, tambamattikalepam katvā dhotañceva pāsāṇādinā ghaṭṭitaṇca eḷakalomādinā pamajjitañcāti attho.

Etadevāti ālokaṃ vaddhetvā ettha ālokaṇapharaṇameva. Atha vā yaṃ dibbacakkhupharaṇam, ālokaṇapharaṇampi etadeva. Yattakañhi ṭhānam yogī kasiṇālokena pharati; tattakam ṭhānam dibbacakkhuññaṃ phusatīti

dibbacakkhupharaṇe dassite ālokapharaṇaṃ dassitamevāti attho. Sabbatthāti sabbasmim “pharivā”ti āgataṭṭhāne. Avināsentenāti asambhinnena.

Kasiṇapharaṇaṃ viyāti kasiṇobhāseṇa pharaṇaṃ viya dissati upaṭṭhāti, maṇipabhāpharaṇassa viya brahmaloke dhātupharaṇassa dassitattāti adhippāyo. Sarīrapabhā pana nikkhapabhāsadisāti, “nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissati”ti vuttaṃ. Aṭṭhakathā nāma natthīti pālīpadassa atthavaṇṇanāya nāma nicchitāya bhavitabbaṃ, avinicchitāya pana natthi viyāti akathanaṃ nāma aṭṭhakathāya anāciṇṇanti tassa vādaṃ paṭikkhipivā. Yathā hi vattabbaṃ, tathā avatvā “viyā”ti vacanaṃ kimatthiyanti adhippāyo. Buddhānaṃ byāmapabhā byāmappadese sabbakālaṃ adhiṭṭhāti viya tassa brahmuno sarīrapharaṇaṃ sarīrābhāya pattharaṇaṃ sabbakālikaṃ. Cattārimāni itarāni pharaṇāni avināsetvā aññaṃaññaṃ abhindivā kathetabbaṃ. Pharaṇapadasseva vevacanaṃ “adhimuccaneneva pharaṇa”nti. Pattharātīti yathāvuttaṃ pharaṇavasena pattharati. Jānātīti adhimuccanavasena jānāti.

169. Ādayoti ādi-saddena subhe saṅgaṇhāti. Ābhāti dutiyajjhānabhūmike deve ekajjhaṃ gahetvā sādharmaṇato vuttaṃ. Tato subhāti tatiyajjhānabhūmike. Tenāha - “pāṭiyekkā devā natthī”tiādi. Sādharmaṇato katāyapi patthanāya jhānaṅgaṃ parittaṃ bhāvitañce, parittābhesu upapatti hoti, majjhimañce, appamāṇābhesu, paṇītañce, ābhassaresu upapatti hotīti daṭṭhabbaṃ. Subhāti etthāpi eseṇa nayo. Heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyoti āha - “vehapphalādivārā pākāṭāyevā”ti.

Kāmāvacaresu nibbattatūtiādinā saddhādīnaṃ ajjhānavipassanānaṃ kathaṃ tadadhiṭṭhānaṃ hotīti āsaṅkati. Itaro saddhādīnaṃ ajjhānasabhāvattepi jhānavipassanānaṃ adhiṭṭhānaṃ nissayapaccayādivasena sappaccayattā brahmalokūpapattiṃ nibbānañca āvahantīti dassento, “ime pañca dhammā”tiādimāha. Tattha sīlanti sambhārasīlaṃ. Anāgāmī samucchinnaorambhāgiyasamyojano samāno sace sabbaso upapattiyo atikkamituṃ na sakkoti, ariyabhūmīsū eva nibbattati yathūpacitajjhānakammunāti āha - “anāgāmī...pe... nibbattatī”ti. Uparimagganti aggamaggaṃ bhāvetvā. Āsavakkhayanti sabbaso āsavānaṃ khayam pahānaṃ pāpuṇāti. Sesam suviññeyyameva.

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca anupadavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses. 2. The Chapter on One by One Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org